

הרב כ. פ. טכורש

א. קול מבשר

ספר קול מבשר, שאלות ותשובות חלק ראשון ונלוה בסופו קונטרס „בשורות אליהו“, הערות וביאורים על ספר הגר"א מאת הצעיר באלטי יהודה משולם ראטה.

א.

ההוצאה לאור של הספר „קול־מבשר“ היא תופעה משמחת בעולם הרבנים והלומדים, שהרי לא רבים המה הספרים המופיעים חדשים לבקרים, הדנים ברחבה ובהיקף כל כך גדול וכולל בהלכה כמו הספר הזה המונח לפנינו. הספר הזה הוא גם קול מבשר חדשות, מבשר ואומר, שבתוכנו נמצא גאון מובהק ממש בעל אופק רחב ומבט עמוק כדוגמת גדולי האחרונים בתקופות שעברו, השטים בלב ים התורה והצוללים במים אדירים, ואין מים אלא תורה, להדיא וללא רתיעה. הרב ר' משולם ראטה, התגלה עם הופעת ספרו זה, במלוא זהרו התורני. היה נחבא אמנם כאן בארץ אל הכלים, ועכשיו בא לידי גלוי מוחשי בתור גאון וגדול בתורה, השולט במכמני התורה ואוצרותיה בלי גבול. שמונים וארבע תשובות מכיל הספר הזה, ואולם הוא מועט המחזיק את המרובה וזה רק התחלה, טפה מן החומר העשיר שיש להמחבר באמתחתו, ואמנם זה באמת התחלה טובה, ומכאן אתה דן על השאר. התשובות הנן מגוונות מאד. ומהוות משבצת נאה ונוצצת ברחבי ההלכה. עוסק בעניני עגונות, נשואין וגטין, איסור והיתר, שמיטה ויובלות, סמיכה, עניני מתים, קבורתם והפנותם למקומות אחרים, וכן דן בענינים אקטואליים, התרחשויות ואירועים במדינה, בענין חג העצמאות וקריאת הלל וברכת שהחיינו, ועל כלם משא ומתן בדברי הלכה עם גדולי התורה. בירורי סוגיות, פענוחי מקורות, ישובי קושיות, הסרת עקולי, פשורי והדורים בש"ס ובפוסקים, ומכל תשובה וברור ענין, נודף ריח של גדלות בתורה ובקיאות נפלאה, ואין לך בהם אלא חידושיהם הענייניים והקולעים.

אדיר הוא המחבר בסברותיו, חידושיו ופולפוליו, אלה נאמרים ונחתכים מתוך הגיון נמרץ, חריפות מפוכחת ועמקות נוקבת. ועל כלם הלבוש העשיר, העוטר אותם, בדמות שפע של מקורות בש"ס בבלי וירושלמי, ראשונים ואחרונים המצטרפים יחד לבסוסם, יציבותם ונכונותם ההחלטית. הייתי מגדיר את המחבר דגן בהגדרת איסי בן יהודה בגיטין (ס"ז ע"א) על ר' ישמעאל: „חנות מזוינת“ וכפרש"י שם: „זה מוכן בה תמיד, שאין החנוני צריך לומר, ללוקחין, המתינו ואביא לכם, וכך נצרך

אדם ללמד מפיו, מזמן לו ותלמודו ערוך בפיו". המחבר מוציא לו את המקורות בש"ס בבלי וירושלמי, הראשונים והאחרונים בנקל, ללא כל חפוש יתר, ורואים שהם סדורים וערוכים לפני עיני רוחו ובמדפי חנותו התורנית, והוא נותן ומושיט בקנה ביד רחבה ובמדה שופעת וגדושה מאד, ומתוך זה, התשובה או הברור ההלכתיים. יוצאים יציבים, החלטיים חרוצים ומחותכים, ללא ערעור ודחיה כמעט. יש לו להמחבר עמדה איתנה בדרך למודו ובמהלך חידושו וסברותיו, מרגיש עצמו בבטיחות יציבה ובלתי מעורערת במסקנותיו ובאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. עומד במשא ומתן עם גדולי התורה, באומץ רב, ואינו נש מלהביע את דעתו באופן בלתי־משוחד על דבריהם וחידושיהם, להעיר הערות בקרתיות, ולמצוא בהם לפעמים גם עמומים, סתירות והוססים במסקנותיהם, והכל מתוך יחס של כבוד הדדי, מוזהה מאד לקו הגאוני: להלחם מלחמה של תורה בכנות ובישרות, לאור המקורות הנמצאים באמתחתו — חנותו, ולאור הגיונו המבריק, וסברתו המעמיקה.

הרב המחבר מתיצב לפעמים גם כפוסק, וקובע הלכה במסמרים בל ימוטו, ומתוך הלכה ממצה, ברור ולבון, בא למסקנות של "דין הניין לי, ודין לא הניין לי". מקיל וגם מחמיר, ואלה נאמרו בהחלטיות גמורה, לבלי הוסס. ואמנם, זכה המחבר, ובצדק, שהרבה שאלות בהלכה שעמדו לפני דיון ברבנות הראשית לישראל, הובאו לפניו להכרעה, באשר ראתה בו אישיות גאונית מוסמכת, לחוות דעתו ולמסקנותיו, ותייתי לו!

ב.

"אין אדם מחסר בראש דבריו", והתשובה הראשונה נכרת ומובלטת בגישתו לשאלות הלכותיות, והיא משמשת מפתח ודוגמא לתשובות הבאות. המחבר מראה בה את כחו באריכות ובקיאות נפלאה, ובנתוח באיזמל השכל, ההגיון והחריפות, והיא מצאה את אישורה והסכמתה על ידי רבו הגאון המובהק ר' מאיר אריק ז"ל במכתבו אליו: "הנה כ"ג, העמיק הרחיב בתשובתו, צלל במים אדירים והעלה פנינים נכונים ומכוונים להלכה, לאמיתה של תורה", ע"כ.

והנדון: בשאלה שהובאה לפניו, באשה שנקברה בקבר הסמוך לרב גדול, אשר שם מקום מיוחד אך לקברי משפחת רבנים. ויש לדון בשתי נקודות: א) כאן מקום זה מיוחד לקברי משפחות הרבנים, ואינו עומד למכירה לאחרים, א"כ אפשר, יש לומר דהוי כמו קבר הנמצא, שנקבר שלא מדעת בעלים, שמותר לפנותו, ב) יש בזה עוד איסור דאין קוברין רשע ואפילו כשר ובינוני, אצל צדיק וחסיד מופלג.

פותח בברור של הסעיף השני. מה בעצם האיסור שאין קוברין רשע אצל צדיק, אם היא דאורייתא או מדרבנן, מרבה במקורות ומפלפל בהם, ובא לידי מסקנא שזה רק מטעם זהירות בעלמא, ומתוך כך, הרי בדיעבד אסור לפנותה, וסגי לעשות מחיצה בין קברה לקבר הרב, כפי דעת ספר חסידים (ס' תש"ה).

מתוך ברור זה, מעיר שמה על הסתירה שנמצאה במקום שני בספר חסידים (ס' רכ"ג) שכשנקבר רשע אצל צדיק, כן צריכים לפנותו מהקבר, ואומר שאין זו כל סתירה,

אחרי שבדק ומצא, שמסימן ר"ט והלאה עד סי' רכ"ג בס' חסידים, מדבר מענין הנהרגים על קדוש השם, והרשע הנקבר אצלו היה מומר ופורש מן הצבור, באופן כזה גם במיתתם נפרדו, וצריכים לפנותו, משא"כ שם בתשובה תש"ה, המדובר, באדם שאינו הגון הנקבר אצל צדיק, ובזה די בעשיית מחיצה, והוא הדין בנדון שאלתנו.

אח"כ עובר לדון ע"ד הנקודה הראשונה מתוך חשש שמקום הזה מיוחד לקברי משפחות הרבנים וכו', ובנתחו את הענין מראה על שני הצדדים הא' ישנה חזקת מרא קמא, הזכות הראשונית של משפחת הרבנים על המקום הזה, ומצד שני זכותה של האשה שנקברה כבר, והיא מוחזקה בה עכשיו, ואסור לפנותה מטעם גזל זכותה וחזקתה של הנפטרת, וא"כ מתנגשים כאן שני גורמים וצריכים להכריע לצד מי הצדק, ובזה מסתייע המחבר בדברי הר"י באסן הידוע (מובא בתומים קונטרס: "תקפו כהן") שהקשה, מדוע ספק איסור לחומרא, וספק ממונא לקולא, הרי בכל ממונא יש ספק גזל, שמא הלכה אינה כן, אם כן הוי גזל בידו, וגזל אסור מדאורייתא, ותירץ: שבממון א"א לצאת מידי איסור. שאם הדין כדברי המחזיק, הרי יש משום גזל בידי המוציא, ולפיכך, כל היכא שהממון בידו יקום ויחזק. א"כ כאן בנדון דידו, הרי יש אצל כל אחד ספק גזל, גם מצד משפחת הרבנים בדרישתה לפנותה, שמא הנקברת מוחזקת כאן שאסור לפנותה, או להיפך, שהמשפחה עדיפה בחזקת מרא קמא, וכאן באה ההכרעה ממילא על צדה של הנקברת, הואיל וכל הענין הזה של חזקת מרא קמא בממון, מפני שיש ספק גזל אצל השני המוציא, כאן הרי אין חשש כזה, שהרי המדובר במת, באשה הנקברת, ואצלה אין כאן ענין של ספק גזל. שהרי במתים חפשי כיון שמת נעשה אדם חפשי מן המצוות, ולפיכך חזקת קבורתה עדיפה. וזהו חדוד נפלא וכיוון בחידוש זה, ידידי הרה"ג כמהורמ"י ברייש שליט"א, אב"ד בציריך, בספרו "חלקת יעקב" (סימן ר') יעו"ש.

אולם המחבר לא מסתפק בזה, ומחדש כאן חידוש מקורי ויסודי, על עצם זכות המת לקבר, וזה בנין אב לענין קברי מתים ותשמישם, וכן תוצאות ופתרון לשאלות אחרות מסוג זה. והוא אומר: שאם כי לפי האמת ההלכתית אין קנין למת בקבר, (ראה במחנה אפרים הל' זכיה סי' ל"א) אבל משנקבר נקרא מוחזק בקבר והוא ואסור לפנותו, מטעם גזל זכותו וחזקתו של הנפטר, וחיליה דידיה מדברי הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' שע"ה) הביאו הרמ"א (בחו"מ סו"ס ר"י) וז"ל "אם אמר לחברו, זכה במעות אלו לצורך מצבת קבר, מת זכה המת, ולא יוכל לחזור, ולא הוי דומיא דקנה לעובר, או לחמור דלא קנה, דכל מה שהוא לכבוד המת זכה בו" עכ"ל. ובנדון נדון, אחרי שהאשה נקברה בהסכמת הגבאים, לוא אפילו בשוגג, הרי זכתה בקברה ואם נוציאה, הרי זה גזל, וממשיך בחידושו ומוסיף, דכל איסור הנאה במת ומשמשו דהיינו קבר ותכריכין שלו, זהו ג"כ מטעם גזל, לפי דברי התוס' בכתובות (ל' ע"ב ד"ה: זר שאכל תרומה) דחיוב מעילה היא משום גזל הקדש, ולפי"ז הואיל ואיסור הנאה במת ומשמשו דהיינו קבר ותכריכין שלו, ילפינן מעגלה ערופה, דכתיב בה כפרה כקדשים, הוא ג"כ מטעם גזל המת, וכיון דגלי קרא דקבר ותכריכין אסורין בהנאה כהקדש, דהם קנין המת. הרי יש בהם משום גזל המת, ושמעינן מינה, דיש קנין זכיה למת, דבר שהוא צורך קבורתו וכבודו. ומכאן הוא ממשיך דזה הטעם של הפוסקים האוסרים גם מת עכו"ם בהנאה, כיון דקי"ל

דגול עכו"ם אסור, כפי שפסק הרמב"ם (בפ"א מהל' גולה ובחור"מ סי' של"ט), ועוד מוסיף מקור נאמן לחידוש זה, מהספרי (פרשת שופטים) "מנין למוכר קברי אבותיו שעובר בל"ת, ת"ל לא חסיג גבול רעך, וסמוך לזה בספרי אמרו: לא חסיג גבול רעך, והלא כבר נאמר לא תגזול, אלא לעבור עליו בשני לאווין, יעו"ש, הרי דשייך איסור גזל גבי מת (ד' קל"ד) ומזה מוציא פתרון גם לשאלה שהובאה לפניו (סי' נ"ו) באשה שהלכה מא"י מספר שנים והשאירה סכום ידוע בבנק בארץ לשם העברת גופה לא"י אחר מותה וכך צייתה לפני מותה, שצריכים לקיים דברי המת והכסף הזה יוקדש לצורך העברתה וקבורתה, ואין כח בידי היורשים לשנות, מטעם הנ"ל של חשש גזל, מלבד הטעמים של מצות כיבוד אב, וכן מטעם דהוי כאומר סלע זה לצדקה. יעו"ש. שהאריך המחבר בהם, כיד ה' הטובה עליו.

ומענין לענין באותו ענין, שתי שאלות חשובות הנוגעות לעניני קבורה ונפטרים. ע"ד שאלת משרד הדתות בעת הגסיסה של נשיא המדינה ד"ר חיים ויצמן שנפטר ברחובות, שדעת הממשלה היתה להעבירו לירושלים, ומרן הרב הראשי הגרי"א הרצוג שליט"א צידד שיש להעבירו לירושלים, לפי השמועה שלא השאיר אחריו צוואה ע"ד מקום קבורתו (בינתיים נמצאה צוואתו, שהביע את רצונו להקבר ברחובות, וכן נעשה) וטעמו עמו: "בנדון זה נלע"ד, כי כבודו של הנשיא להקבר בירושלים, ואם כי, הר הצל אינו ירושלים ממש, שלא שייך בזה כי כל הקבור בירושלים כאילו קבור תחת המזבח, הוא הדין להר הזיתים, ואעפ"כ כבוד גדול הוא, הואיל ונקרא שם ירושלים עליו". והמחבר מעיר, שאין מאמר כזה בדברי חז"ל "כל הקבור בירושלים וכו'" אלא: "כל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח" (כתובות קי"א ע"א), וראה ברמב"ם הל' מלכים (פ"ה הי"א) ולפי"ו אומר המחבר — יש חשיבות לא"י נגד חז"ל לענין קבורה, ולפיכך מפנין את המת להוליכו מחז"ל לא"י, אבל בא"י גופא, לא מצינו לענין זה חשיבות ועדיפות של ירושלים נגד א"י, וכל א"י שוה בזה לענין קבורה, והמחבר מאריך בנדון זה, שיש להעדיף את ירושלים מטעם להיות ניצול מטעם גלגול מחילות, כאמור בגמרא בכתובות דף הנ"ל (וראה באור זרוע הל' אבלות הי"ט).

והנה יש לעמוד לתמיהתו על מרן הגרא"י הרצוג, בענין עדיפות ירושלים משאר חלקי הארץ, באומרו: "אבל בא"י גופא לא מצינו לענין זה חשיבות ועדיפות של ירושלים נגד א"י וכל א"י שוה בזה לענין קבורה, שהרי במס' שמחות (פרק י') נאמר: ר"ש בן אלעזר אומר: קבר שאולה היתה לר' גמליאל ביבנה, שהיו מכניסים את המת לתוכה, ונועלין את הדלת לפניו, ובאין ועומדים בשורה ומנחמין ופוטרין את הרבים, ואח"כ מעלין אותן לירושלים, מכאן רואים אנו בפירוש, שירושלם יותר עדיפה בענין קבורה מיבנה ומשאר מקומות בא"י.

ב) השאלה השניה (סימן ע') אם מותר לשרוף את המת, גם אם מותר לנתחו ולקרעו לגורים.

בשאלה זו מאריך המחבר מאד ומקיף הרבה ענינים וסוגיות הקשורים בה, באופן ישר ובעקיפין, היא משתרעת על עשרים וארבעה עמודים גדולים, ויש בו חומר עשיר מאד, בצירוף חידושים, סברות ושקלא וטריא פורה, בלוי בקיאות נפלאה. היא מהווה לדעתי גולת הכותרת שבמכלול השאלות בספר החשוב הזה. אמנם כבר דשו הרבה מהאחרונים בשאלה זו שהיא שתיים: א) ע"ד שריפת המת

(ראה בית יצחק, חיו"ד "קרן אורה", ועוד) ב) ע"ד נתוח המת (ראה בנוב"י מהדר"ת חיו"ד ס' ר"י, ובח"ס חיו"ד ס' של"ו, ועוד). בכל זאת הניחו להמחבר מקום להתגדר בה, ומסקנותיו לאסור שריפת המת מהטעמים: א) דכל הנקברין לא ישרופו, מפני שמקיל באפרן. ב) דמבטל מצות קבורה בקרקע, שהיא מצות עשה דאורייתא. וכן בנוגע לענין נתוח המתים, מסיק לאיסור: א) דהא גם בזה הוא מבטל מצות קבורה דאברים הפחותים מכזית, לכ"ע אין בהם קבורה, וא"כ גורם ביטול המצוה. ב) מטעם ניוול ובזיון המת (כמבואר בחולין ד' י"א ע"ב וראה בב"ב ד' קי"ד). ג) וכן לדעת הנוב"י והחת"ס הנ"ל. יש טעם לאיסור מצד איסור הנאה דמת.

והנה יש לדעתי להעיר ולהצביע על דברי הירושלמי בכתובות (פי"א ה"א) ר' יודין בעי, אמר שרפוני ועבדו בי עבודה וכו' אם אין שורפין אין נותנין ויערש ב"קרבו העדה" ו"פני משה" שמתוך פשיטא שאין שורפין השאלה בכל זאת אם נותנין. הרי רואים בפירוש שאסור לשרוף את המת.

המחבר גם לא נחית לפרטי השאלה של נתוח המתים, אלא היא נמסרה בטתם ולא פירש ולא חיווה את דעתו, מה בקשר בנתוח מתים לצרכי רפואה או לשם לימוד, והשאלה הזאת עומדת בחריפותה במדינתנו, וראה ב"התורה והמדינה" קובץ ה-ו אילו מאמרים על הנושא האמור.

תשובה ארוכה ומלאת תוכן מוקדשת לענין שמיטה ויובלות (סימן ס'). המחבר מדבר בהרחבה על שמיטת קרקע ושמיטת כספים, ומבאר שיטות הפוסקים בנדון זה, אם שמיטה דאורייתא או דרבנן, אח"כ עובר לענין יובל ומנין השמיטות והיובלות, מבאר את השיטות השונות בזה, ובדרך אגב מפליא בביאורו בירושלמי (קידושין פ"א ה"ב) ובברייתא דתו"כ פ' בהר (פרשה ב') ומקום הניחו לו המפרשים, להתגדר בו יעו"ש.

עם זה יש להעיר, ע"ד תמיהתו הרבה של הסמ"ע (חור"מ סי' ס"ז סק"ב) דמשמע מדבריו שעבודת קרקע בשביעית אינה אסורה בזמן הזה, אפילו מדרבנן ואומר: ו"זהו נגד האמת", כפי המקורות שמציין המחבר. והנה מצאנו ראינו דעת הרבה פוסקים, מגדולי הראשונים כגון: הרשב"ם, האו"ז, הראב"ד, הר"ז, בעל הלכות גדולות והר"י יהודה אברצלונג הנשיא ז"ל והרב ר' יהודה בן יקר ז"ל ובעל העטור דסברי ששמיטה בזמן הזה נוהגת לפי מדת חסידות. ואם כי רבו עליהם הפוסקים, ומהם שסוברים ששמיטה בזה"ו דאורייתא, ורובם שסוברים מדרבנן, אבל בכל זאת יוכל הסמ"ע להסתמך עליהם בענין זה (וראה בר"ן פרק השולח, ובתשובת הרשב"ש סי' רמ"ח).

ויש להצביע על בירורי השמיטה, מטעם הרבנים הראשיים לישראל, יבדל לחיים מרן הרב הראשי כמהורי"א הרצוג ומרן הרב עזריאל ז"ל, וכן עוד מאמרים שהתפרסמו בקובץ "התורה והמדינה" (מספר ד') וכן בקובץ ג' התפרסם מאמר מאת כתב הטורים האלה יעו"ש.

ראויה לציון, התשובה על דבר סמיכת הרבנים (סימן י"ג) המחבר מסתמך על דברי הרמב"ם (פ"ד ה"ח מסנהדרין), שאין לסמוך ולמנות לדברים יחידים, והוא שיהיה ראוי לכל הדברים, ובא לידי מסקנא, שגם היום אין לסמוך לרב לענינים מיוחדים, כגון או"ה. ומציע לתקן תקנה, דאין לסמוך בזמננו לחצאין, רק למי שלמד

ושנה ויגע בכל מקצועות התורה, וגם לתקן כי הסמיכה תהיה בשלשה, ולסדר ועד הרבנים לשם זה.

המחבר נוגע בשתי תשובות (מ"ח, מ"ט) בשאלה עקרונית, אם מותר לפועלים דתיים להצטרף לקואופרטיב שבו יעבדו יהודים בשבת, ושיקבלו אחוזי־ריוח ויחשבו כשותפים וחברים לקואופרטיב כיתר הפועלים. המחבר מנתח את הענין, ויש כאן אמנם לכאורה שתי נקודות היתר: א) מטעם ברירה, ז"א: שההכנסה של חלול שבת מבוררת ונוקפת על מחללי שבת. ב) אם יש באיסור דרבנן בכלל. משום מסייע לידי עובדי עבירה ואחרי ברור דברים באופן יסודי, מסיק המחבר לחומרא, שאין להדתיים להצטרף לקואופרטיב זה ומוכיח דיש בזה משום נהגה ממלאכת שבת. ואמנם, שאלה זו התעוררה בצורות שונות כגון: בקשר עם חברת מניות המחללים שבת, אם שמשתמשים בחמץ בפסח בעסקיה. האם מותר לבעלי המניות הדתיים להנות מהרווחים של העסקים האלה, וכן שאלות דומות. וראה ב"אורח ישר" להרב הגאון מסופוצקין ז"ל (סימן א'). וכן בספר "יד שאול" לזכרו של הרב שאול ויינגרטן ועוד. תשומת לב מרובה מעוררות התשובות (י"ח, י"ט) בדבר גלוח ע"י מכונה וע"י משיחת סם, אחר ברור ולבון במקורות הלכה בש"ס ופוסקים ואחרונים, בא המחבר לידי מסקנה, לאסור את שני סוגי הגלוח. אם כי שבגרמניה היו מקילים בזה. ואמנם הדבר כמעט פשט להתיר גם בארצנו וראה "במשפטי עוזיאל" (חיר"ד מהדר"ת, ה"ב סימן כ"ג) האוסר את הגלוח במכונה. ומתיר במשחת סם יעו"ש.

כן עוסק המחבר בהרחבה, בענינים שנידונו מזמן ע"י גדולי ישראל כגון: נשואין אזרחיים אם צריכים גט (הסימנים ז', כ"ב) וכן בעניני אר"ה, כגון ע"ד הדהמת הבהמות לפני שחיטה (סימן פ"א) שעוררו ענין רב, והמחבר מחווה דעתו בהרחבה ומוציא מסקנות חתוכות.

מעניינת החשובה, ע"ד אמירת ההלל וברכת שהחיינו ביום העצמאות (סימן כ"א) וכן בא לידי גלוי מלבב, ע"ד עצם הברור ההלכתי הרחב, וגם הליכת חייו והשקפותיו של המחבר על המדינה, אהבתה וחבתה מאז ימי חייו. ומסקנתו פשוטה: "שאינן ספק, שהיום ההוא (ה' אייר) שנקבע ע"י הממשלה וחברי הכנסת (שהם נבחרים רוב הצבור, ורוב גדולי הרבנים), לחוג אותו בכל הארץ זכר לנס תשועתנו— וחירותנו, מצוה לעשותו שמחה ויר"ט ולומר הלל כו', ויפה כווננו המנהיגים שקבעו את היום הזה דוקא. אשר בו היה עיקר הנס שיצאנו מעבדות לחירות ע"י הכרזת העצמאות וכו'. וזה משך אחריו גם הנס השני של ההצלה ממות לחיים וכו', וע"י כך בא הנס של קבוצ גלויות, ובתוך התשובה הוא כותב: עכ"פ יצא לנו לדינא דידן, דאין כאן שום חשש ופקפוק כלל משום בל חוטיף, רק אדרבה חיוב ומצוה הוא לעשות זכר לנס ולקבוע את יום העצמאות ליום טוב ושמחה, ולומר בו הלל שלם בלא דילוג וכו', וכמבואר ב"חיים שאל", דבזה אומרים בברכה בלי פקפוק.

וכן מברר את שאלת ברכת שהחיינו. מאריך במקורות ובפלפול, ולבסוף בא לידי מסקנא, שאם אין להטיל חובה על כל איש ישראל, שיהיה צריך לברך ברכת שהחיינו ביום העצמאות. אבל כל מי שרוצה לברך, הרשות בידו. ואין בזה שום חשש משום ברכה לבטלה. וכל מי שיודע בעצמו שנהנה ושמח במאורע של תקומת המדינה ביום ההוא שהוקבע ליר"ט, אין ברכתו רשות אלא חובה, ונכון להסמך ברכת שהחיינו לאמירת הלל וכו',

ואמנם, חיליה דידיה מתוך שיטות הפוסקים האחרונים: הב"ח, אלי' רבה, התב"ש והחת"ס שסוברים, דברכת שהחיינו לא אמרינן ספק ברכה להקל, ויסוד שיטה זו בריב"ש (בתשובה ס' תק"ה). ע"כ יכולים להנות מן הספק, ולברך ברכת שהחיינו. אולם, סוג האזרחים הזה שיודע בעצמו שנהנה ושמח במאורע של תקומת המדינה ביום ההוא, עליהם לברך ברכת שהחיינו, מתוך ודאי ולא מתוך ספק, ותיתי להמחבר דנא. המלא בלהט האהבה לארץ, במסקנתו ההלכתית וכן יחרו יחזיקו נא אחריו כל גדולי ישראל עד כי יבא שילה כעצמת גדולתו בתורה כן עצמת גדולתו בחביבת העם והארץ, כי על כן, מנהיג דגול הנהו בתנועת המזרחי, שלא חת מלעמד בראש שורותיו, זה עשרות בשנים, ותיתי לו!

ג.

ברכה מיוחדת קובעת הקונטרס שבשלהי ספרו, בשם: „בשורת אליהו“, כולל הערות וביאורים לספרי הגר"א זצ"ל. עשרים ושנים קטעים נכנסו בו, המפורטים במקומות שונים בדברי הגר"א, החל במסכתות שונות, בד' חלקי הש"ע, בספרו מעשה רב עד ל„אדרת אליהו“ ו„בשורת אליהו“. הקטעים הללו, הם רק הדוגמאות הראשונות, ואחריהם יבאו כהנה וכהנה. יש בהם בקטעים הללו משום פענוח מקורות של הגר"א, ביאור המקומות הסתומים, וביחוד ביהור המשפטים המעורפלים, ועל ידי כן יוצאים הדברים מחוטבים ומלוטשים, מובנים ומאירים כזהר הרקיע.

יעמדו להם חלקם הגדול של גדולי ישראל ובתוכם המחבר שלנו, שהתעשתו והתעצמו לגשת אל המלאכה החשובה הזאת של חשוף המקורות, גלוי הסתימות ובהירות ההבנה של דברי גאון הדור והדורות, ובזה גרמו להתזקת מעוז התורה, להגדילה ולהאדירה.

ולהמחבר דנן יאמר, אחרי עיון מעמיק בספרו זה, יישר חילך לאוריתא! הוגש לפנינו בספרו זה, אוצר תורה בלום, חי, רענן ומתרונו, השולח את פארותיו ונטישותיו ברחבי חיינו הרוחניים-התורניים, וברכה בפנינו, שה' יאריך ימיו. יעודדהו ויחזקהו, להפיץ את יתר מעינותיו חוצה, ויהיו לפאר ולתפארת ולתועלת חיה ללומדי התורה ולשוחריה.

כה לחי! רב גאון יקר!

ב. שבט מיהודה

ספר שבט מיהודה חלק ראשון, חובר מאתי בעזרת החונן לאדם דעת, איסר יהודה בהרר"ר אליהו ז"ל אונטרמן, הרב הראשי לת"א יפו והמחזן.

א.

המחבר דנן, יסודתו וראשיתו נעוצה בהררי קודש של ישיבות היכלי תורה גדולים, ספג לתוכו תורה, מרבותיו הגאונים הגדולים ר' זלמן סנדר, ר' אלי' ברוך, ור' שמעון שקופ ז"ל. כל ימיו ומעודו, שרשרת חייו ודרכו, תופס ישיבה היה, בפולניה,

באנגליה, ואף כאן בארץ, למרות טרדותיו ברבנות, ממשיך בדרך זו ומרצה את שעוריו מפקידה לפקידה בישיבת הרב הגאון מהורמ"א עמיאל ז"ל. וכאן בארץ התורה והעשיה בבנין השלם של תקומת מדינתנו, המהוה אתחלתא דגאולה, הרי דרך תפיסתו בישיבה בא לידי גלוי מוחשי וממשי, וגדול למוד, המביא לידי מעשה". הלמודים, השקלא וטריא בעניני הלכה, הברורים והנתוחים היסודיים בדברי חז"ל ובהגאונים, שעובדו במעבדה התורנית שלו בישיבות, מוצאים את בטויים בהליכות החיים של המדינה, ושל הצבור התוסס הער והחי בה. ומעתה יכולים להגיד, שזכה המחבר להיות רואה את עולמ-תורתו בחייו, שלמדו ועצמתו בתורה התרקמו במערכת חייו, ולמדו המשפטיים קבלו צורה מחשית ומעשית, ותיתי לו.

בהקדמה מעביר המחבר את שרשרת חייו, המלאה גם חוויות מיוחדות ותופעות מגוונות. ואם כי, שיש בה צורה של דברי ימי הפרט. בכל זאת, "לא ללמד על עצמו יצא אלא על הכלל כולו יצא" על קטע חיים צבוריים, המהוה מפנה מיוחד בחיינו, אשר המחבר פעל ועשה, עסק וטרח, והשתלב בהם במלוא כחותיו וכשרונותיו המצוינים, וביחוד בתקופת ראשית נצני הגאולה, בתנועה הציונית הדתית, שהצטרף אליה בעודה באבה, ביצירתה ובהתפתחותה ופעל בה במיטב יכולתו ומרצו, עד שהגענו עד הלום, ואין הלום אלא מלכות.

ומכאן השקפתו הבהירה והמלוטשת על חיי המדינה ועל הליכות חייה לפי ההלכות — חיי צבור המושתתים על יסודות התורה. כי על כן תורתנו תורת חיים היא, ובזה גדול חלקו של המחבר דגן, שהראה וחשף את מקורות התורה לאור החיים ההויים והמתפתחים במדינתנו, ושהתורה והחיים אחוים ולכודים יחד וזיקתם טבעית ותאומים נולדו, ורק מתוך ההלכה נדלה וגשאוב את דרכי הליכות חייו במדינה הזאת כסוד קיומנו לדורי דורות.

ב.

הספר מחולק לארבע שערים, ומהוה רק החלק הראשון שבמחקריו ההלכתיים. השערים מחולקים לפרקים, והפרקים לסעיפים. כל פרק ופרק, סעיף וסעיף, באים כחוליות בשרשרת והמחבר קושר נימה בנימה, עד שבא לידי מסקנה סופית. הסדור הוא נאה ויאה אף סגנונו המלוטש והיפה עזר לו, שהדברים יצאו ברורים ובהירים, מחוורים, פרושים כשמלה ומובנים לכל שוחרי תורה ומביניה. יש בהם משום חידושים, פירושים בסוגיות ובראשונים, אף דברי חרוד קצרים, ומהם שנאמרו בימי חרפזו. אולם כדאי לעמוד על הפשטות החופפת על פני הספר כולו, מה שבא בהדגשה יתירה על ידי המחבר בעצמו במלים: "וזה פשוט" ועוד. ואם תמצא לומר גם ה"ודוק" שלו פשטות היא, ובזה תהלתו.

בבחינת "פתח דבריך יאיר" מתחיל המחבר, לדון בענין חשוב מאד, בפקוח נפש, ופותח בזה, את השער הראשון. זה מהוה עיקר גדול בתורה וביהדות, שהרי נאמר עליו, "וחי בהם ולא שימות בהם", ועל זה מתבססת החיות העקרית של אדם שנברא בצלם, שגם השבת נזר הקודש של האומה, נדחית מפני הצלת נפש אחת מישראל. ואפילו ספק פקוח נפש דוחה אותה, ומן הפרט אל הכלל, שכמו שיש פקוח נפש של אדם מישראל בתור פרט ויחיד, כן יש לדון בפקוח נפש של

הצבור והאומה. וכאן המפתח לשאלות חיינו והתפתחות מדינתנו. בעיה זו עדינה היא מאד, וזקוקה לזהירות יתירה, ולגישה רצינית עד מאד. כי צריכים לדעת ולהגדיר את מהותה, מסגרתה ואופיה. מה נקראת הצלה שנדחים בפניה איסורי שבת, ומהי לא נקראה הצלה ששכרה בהפסדה, וכאן רק על גאוני התורה, מנהיגיה הרוחניים של האומה להגדיר את מסגרת פקוח נפש ומהותה, ולא כל הרוצה ליטול את השם יטול... ובוה עשה הרב המחבר דבר גדול ויסודי, לברר וללבן גדרי פקוח נפש, סיוגם, מיונם וקביעת יסודותיהם ומסמריהם, באופן שמתבהרים ומתחווים היטב, היחס והגישה לבעיות פקוח נפש במובן הצבורי העומדות לפנינו כהיום הזה ובעתיד הקרוב. כנראה גם במאמריו בעניין זה בבטוי מיוחד ב„התורה והמדינה“ (ד' ה"ו) ומתוך הרצאת הדברים ומשא ומתן של ההלכה בא לידי מסקנות קבועות ומחלטות, המשמשות רקע ויסוד להליכות חיי המדינה.

המחבר מתחיל להציע את ספקותיו הרבים בנדון זה: (א) האם כל מעשה של פקוח נפש דוחה שבת, או שיש גם יוצא מן הכלל. לא נמצא בשום מקום — אומר — כי מותר לחלל שבת כדי לבוא ולהעיד בבי"ד לזכותו של הנדון בדיני נפשות, ואם המשנה בראש השנה מדברת על חלול שבת לעדות החודש, לא ברור, אם מותר לחלל גם בעדות הבאה להציל איש ממשפט בי"ד אשר צפוי לו עונש מות. (ב) הספק הוא גם בנוגע לדיינים שלפי הגמרא (סנהדרין ד' מ' ע"א), שאם אמד אחד מן התלמידים, יש לי ללמד עליו זכות מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם, אם מותר לחלל שבת, כדי שיוכל להגיע למושב הבי"ד ללמד עליו זכות. (ג) והשאלה מתרחבת גם לעד שקר בהצלת נפשות, וכן בנוגע לקרובים שיכולים להפוך בזכות הנדון, האם מותר להם לעשות ערמה ולצרף אחרים בעדותם, וכן אם עד אחד רואה מחלון זה ואחד מחלון זה שפסולים להעיד. האם בנדון הצלת בן אדם מותר להם לשקר שראו מחלון אחד, והלא לא מצינו בעדות שקר יהרג ואל יעבר.

ומכאן עובר לדון בענין פקוח נפש בנוגע לשלש עבירות, שעליהן יהרג ואל יעבר. מה דין הספקות שלהם, מי אמרינן כאן ספק נפשות להקל, או אולי מתוך חומר העבירה צריך למסור את נפשו גם על ספק־פקוח והמחבר מחדש בחלוקה בין ספק פקוח נפש גבי מפולת וחולה, ובין דיני נפשות, שהרי קי"ל דאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב, ואילו בדיני נפשות, בי"ד ממיתין עפ"י דעת רוב הדיינים, והחלוקה הוא בזה שבשעה שדייני ביה"ד דנים אם הוא צריך לחיות לא שייך לבוא מטעם „וחי בהם“, שהרי על זה עצמו דנים עכשיו [ואומרים משמיה של הבה"ק מהור"ב ממו"יבוז' זצ"ל. שלכאורה קשה למה דנים את מחלל שבת למיתה לפי זה שפיקוח נפש דוחה שבת ומשמע איפא שנפש מישראל היא למעלה מן השבת? ברם — אמר — כאשר אדם מישראל מחלל את השבת נכרתת נפשו מן השורש והרי הוא איפא גברא קטילא, שאין ערך לחייו ובוה פי' את דברי הפסוק: „מחלליה מות יומת“ כי כל העושה בה מלאכה ונכרתה (שמות ל"א י"ד) דאין זה בגדר פיקוח נפש דוחה שבת ומחלליה מות יומת מפני ש„כל העושה בה מלאכה ונכרתה והריהו ממילא גברא קטילא... והיא היא... שכאן דנין הבי"ד אם בכלל הוא צריך לחיות הרי שאין כאן וחי בהם...]. אם הוא בכלל זה, אבל להציל ממפולת או סכנה אחרת, שבודאי מחויבים להחיותו, יש דין דוחי בהם, לדחות כל המצוות כשיש איזה ספק סכנה.

כן הוא מחדש, שיש הבדל בין ספק בעצם היסוד של הדחיה, ובין ספק שמא יבוא עיכוב, ותכלית המצוה לא תצא לפועל. דהיכא, שהספק בעצם כח הדחיה כמו בנולד בין השמשות לא דוחה, כמו שמצינו דרך מילה בשמיני דוחה שבת ואין השבת נדחית מספק. אבל בקידוש החודש, שהספק הוא רק דשמא, לא ימצא צירוף לעדותו, ולא תבוא התועלת הדרושה, אין זה מונע את הדחיה, ומכאן תוצאות לדיונים אחרים (ע' ט"ו).

כמו כן עומד על הגדרה של רפואה, שצריך להיות ידועה ומועילה, ומקורה בתשובות הגהות מימונית בשם מהור"מ מרוטנברג, לענין חולה שצריך לאכל שרץ עוף שרפואתו ידועה, ובא לידי מסקנה, שצריך לדעת אם בכלל הרפואה הזאת מרפאת. ולפי הנוהג בכל ישראל, שבחולה שיש בו סכנה עושים כמה דברים שיש בהם ספק רחוק, שמא יבוא תועלת להחולה ומחללין שבת עבורם אפילו לא ע"י רופא בקי ומומחה, דעתו שרק או מחללין, את השבת אם הרפואה בדרך כלל ידועה (שם) ע"י הגדרה זו, תתישב הערת המפרשים על התוס' (בב"מ קי"ד) דאליהו הנביא החיה את הצרפתית, אעפ"י שהיה כהן מפני „שברי היה לו שיחיהו“ והקשו, שהרי גם בספקות נדחה איסור מפני פקוח נפש, ולפי זה ניחא דהא הכא כתוב ויתמודד עליו, וזוהי פעולה שאינה ידועה לרפואה, משום הכי צריכים הטעם „שברי לו שהחיהו“. ודפח"ח.

הציר שעליו סובב ענין פקוח נפש והדינים המסתעפים ממנו, משמשת סוגית הגמרא הידועה (ב"מ ד' ס"ב) גבי „שנים שהיו מהלכין בדרך וכיד אחד קיתון של מים, אם שותים שניהם מתיים, ואם שותה, אחד מגיע לישוב, דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד במיתתו של חברו, עד שבא ר"ע ולימד „וחי אחיך עמך, חייך קודמין לחיי חברך“.

העובדא הזאת, משמשת למורה דרך ולקורמנחה להרבה דברים אשר צריכים לדעת, איך להתנהג בהם למעשה בענין פקוח נפש, ולדוגמא: בבית החולים הזקוקים לרפואה הבאה מחר"ל, שאינה נמצאת אצלנו בכמות מספיקה לכולם, ואם יחלקוה בין כולם, אין בה כדי לרפאות לגמרי אפילו חולה אחד, אבל אם יתנוה רק לאחד או לאחדים יתרפא מזה, איך נדון בזה? וכן אם יש לרופא תרופה שלא תספיק לרפא בן אדם בוגר, רק מספיקה לרפא לתינוק קטן, האם עליו להציל את בן האדם הבוגר לחיי שעה, או את התינוק להצלה גמורה, ופתרון לשאלות מסוגים אלה, תלוי בנתוח המקור של המסופר בר' פטורא ורע"ק בחקירה, באם יש קיתון של מים ביד אדם שלישי, שלא זקוק לזה, מה עליו לעשות לפי שיטת ר"ע, האם להציל את האחד לחיי קבע, או לתת לשתות לשנים ולהצילם לחיי שעה, שגם אולי ר"ע יודה לזה, ומתוך סוגיה זו יוצא מכלול בעיות שונות, שהמחבר מפרט אותן, אחת אחת. עומד עליהן, מנתחן ומבררן בדרך הבקיאות וההגיון עד שבא לידי סכומן ומסקנותיהן.

בדברו על הברור, אם מותר לאדם למסור עצמו להריגה, כשאונסין אותו לעבר על דבר תורה, בענין שההלכה הפסוקה שיעבר ואל יהרג, ואם יש מקום לחלק בזה בין איש פשוט ויר"ש גדול שנחלקו בזה הראשונים, בא לידי חדוש נפלא בעקבות הרמב"ן (בפ' קדושים) על דברי הספרא, קדושים תהיו, כי קדוש אני ה' אלתיכם — לומר אם אתם מקדשים עצמכם, מעלה אני עליכם כאלו קדשתם

אותי, ואם אין אתם מקדשים עצמכם מעלה אני עליכם כאילו לא קדשתם אותי, ומפרש הרמב"ן דמצוה זו היא כללית השייכת לכל ענפי החיים לקדש עצמנו במותר לנו, כדי שנהיה פרושים מן המותרות, ונשריש קדושה בנפשנו ע"ש. ולפי זה, יש לפרש — אומר המחבר — באותו הכוון גם מצוה זו של „ונקדשתי בתוך בני ישראל“, שכוונתה לעשות מעשים אשר שם שמים מתקדש על ידם, וגם למסור נפשנו בשביל זה, ויש במצוה של „ונקדשתי“ גם הלכה פסוקה לכל אדם, וגם דרגא של לפני משוה"ד, מעין „קדש עצמך במותר לך“, ויש קשר הגיוני בין מצוות „קדושים תהיו“ למצוות „ונקדשתי“, שבשניהם נכלל הענין של „קדש עצמך במותר לך“ וזהו המקור להתיר מסירת נפש גם בשעה שאין הדין מחייב לעשות כן (עמוד מ') ומבסס את זה בראיות ברורות מהרבה מקורות וכן מאגרת תימן של הרמב"ם. פירוש יפה ומתקבל על הלב, שממנו תוצאות להלכה מעשית אומר המחבר על דברי הרמב"ם (בפ"ה מהלכ' חובל ומזיק) „כל המכה אדם כשר מישראל „דרך נציון הרי זה עובר בל"ת שנאמר לא יוסיף“, והתקשו המפרשים בלשון „דרך נציון“ ומתוך זה הגיהו שצ"ל „דרך בניו“. ובאמת אין לזה שום מובן, ומה ענין הכאה לבזיון, וראה בקרית ספר להמב"ט הגורס גם כן דרך נציון, וכן אנו מוצאים בספרי רמב"ם ישנים שגדפסו בשנת ר"ג, אותו הנוסח.

ואומר המחבר, שהגירסא נכונה כמו שנמצאת ברמב"ם ולשון „נציון“ הוא מקרא „דכי ינצו אנשים“ ומשמיע לנו הרמב"ם שצריכה להיות רק בדרך זו, היינו שרצה לצערו ולהכאיבו בהכאה זו, אבל כשמכהו לא לצערו, אין לאו זה שייך שם. ומכאן הדין גם לחובל בעצמו שלא מתחייב מתורת חבלה, שהרי בזה לא שייך לומר דרך נציון. ובזה יש סמוכין למשפט שיילוק לפי ההלכה (ראה מאמרו של הרב זיון ב„סיני“ כרך ג') אשר המחבר האריך בזה בירחון „אוצר החיים“ תרצ"ב במאמרו: „חקר הלכה בדינא דחובל בחברו“ (ראה עמוד מ"ה ס"ב, ובמלואים עמוד רצ"ז).

והנה, אין המקום במסגרתנו להאריך בענינים אלה, שנגע בהם המחבר, שיש לעמוד ולהעיר עליהם. רצוני רק לציין, שכבר עמד על החקירה בדבר מכה את חבירו שלא לצערו ולהכעיסו, הרלב"ח בקונטרס הסמיכה (קונטרס ראשון ד' ס' ע"ג) וגם הוא מדייק בדברי הרמב"ם וז"ל: הגם שלא מצאתי זה מפורש זולתי רמו בלבד, כמש"כ הרמב"ם בפ"ה הל' חובל „וכל המכה אדם כשר דרך נציון, הרי זה עובר בל"ת, שנאמר לא יוסיף משמע שאינו עובר אלא דרך נציון יע"ש.

וראה בספרו של הגרי"פ פרלא לספר המצוות לרס"ג (ל"ת מ"ז מ"ח) שתמה על זה, כיון שהרמב"ם פוסק דאסור לחבול בעצמו וכו', ומהסס בפירוש הנכון „בדרך נציון“. בכל אופן אין הדבר פשוט כל כך, כפי שציין המחבר, ומענין לציין כי עצם השאלה של משפט שיילוק שהזכיר המחבר וכל המו"מ הכרוך בשאלה זו, מבואר ברי"בש (סימן תפ"ד) יע"ש ומצאתי שהעיר גם לזה ידידנו הגרי"ל מימון שם ב„סיני“ על מאמרו של הר"ש זיון.

להלן, עומד המחבר על מחקרים שונים כגון, בנוגע לסכנת אבר אם מחללין עליו את השבת (ע' כ"ד) לענין אם מותר בשעת סכנה וגזרת שמד לקפח בעצמו את חייו מפני מורא שמא אח"כ לא יוכל לעמוד בנסיון (עמוד מ"ג ורצ"ו) וכן לענין אבוד לדעת ע"י מחלת רוח, אם נחשב לסכנת נפשות שדוחה שבת (ע' מ"ט רצ"ז), וכן בהגדרה בפקוח נפש, זהו דוקא אם סבת הסכנה כבר ישנה לפנינו, אבל היכא

שהסבה איננה עוד, אלא שהיא יכולה להתפתח אח"כ ממצב הענינים, אין זה בגדר פקוח נפש, דאם אתה אומר כן, אין לך באמת שום חולה שאין בו סכנה, אחרי שתמיד אפשר גם במחלה קלה שיבואו סבוכים שיגרמו לסכנה יעו"ש, ומבסס את זה בראיות ועוד ועוד ענינים, שהמחבר מאריך בהם, מנתחם, חושף מקורות ומבררם, וכא לידי מסקנות חותכות.

בשער השני דן המחבר בעניני נדרים ושבועות ובדיני בל תאחר והפרת הבעל. ממצה את החומר בנושאים האלה, מגדיר הגדרות ומחדש חידושים, ומפרש פירושים. בכלל זה דן בגדרו של בל תאחר בצדקה (ע' ס"ג) וכן אם עוברים על בל תאחר רק על דברים שעל פיו או גם על מה שמחויב מפני דיני תורה יש בל תאחר (ע' פ"ט). חוקר חקירה יסודית, באם אוסר בגופו לעשות מצוה אם חל הנדר, דהרי נדר חל על מצוה, באם אסר עליו את הסוכה או את הלולב, אבל אם אסר גופו לעשיית המצוה כגון קונם ידי להנחת תפילין או לנטילת לולב אם זה חיילי, ומאריך בזה במקורות (ע' ק"א).

כן יש לציין את חידושו עם פירושו על הרמב"ם (בפ"א הל' שבועות ה"ו) לענין נשבע לבטל את המצוה, שלא דוקא אם הוא מבטל את המצוה ממש, אלא אם אפילו היא פוגעת באפשרות של קיום מצוה לא חלה, אעפ"י שלא עובר עבירה. ולכן אם נשבע שלא לכסות דם עוף וחיה, אעפ"י שהוא יכול לקיים שבועתו מבלי לעבר עבירה, שהרי אם לא ישחוט לא יהיה מחויב בכסוי, בכל זאת מונע האפשרות של קיום המצוה (ע' ס"ט) ובוה מתרץ הרבה קושיות ומיישר הרבה הידורים, ומסיים את השער (ע' צ"ט) בחקירה אם הוציא מפיו לשון קללה שיארע לו כך וכך, אם אין הדבר אמת כמות שהוא אומר, מי נחשב זה כשבועה או לא. ומסיק, דוה הוי כשבועה בהביאו ראיות נאמנות. כן יש בו בסוף השער משום חידוש יפה בענין יין מבושל אם יוצא ידי ד' כוסות ומסקנא נגד ס' "עמודי האור", והדברים מסתברים מאד.

גולת הכותרת של הדיונים בהלכה בספר הזה, משמש השער השלישי הדן בעניני עדות ונאמנות בלאו, "דלא תענה" ובדיני הכחשה והזמה. בו הצטברו חקירות, בירורים וחידושים במדה גדושה הכוללים הרבה מקומות בתורה, מהם דברים שעברו בסדן היצירה של הישיבות, ומהם גם הנוגעים בענינים אקטואליים ממש בחיינו.

ראויות לציון שתי חקירות מענינות בענין עד אחד: (א) אם עד אחד נאמן באיסורין הוא מטעם עדות גמורה, או שהוא רק מעין בירור והוכחה, ונ"מ לכמה וכמה הלכות, וגם לענין אם עובר על זה בלא תענה, כשהעיד שקר ואם לפוסלו ע"ז לשאר עדות. מגלה שהדבר נפתח בראשונים, ובגדולי האחרונים (ע' ק"א); (ב) אם עד אחד הנאמן באיסורין יכול לחזור מעדותו הקודמת, או דאמרי' גם בזה "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד" (ע' ק"ד), ויש פנים לכאן ולכאן.

כן יש לציין טעם חדש שמוצא לדין, "כאשר זמם ולא כאשר עשה" שהתחבטו בו הראשונים, ואומר: שהואיל וכל הענין שמאמינים לעדי בתראי, מפני שרוצים להציל את הנדון, אבל אם כבר הומת אין כאן הצלה לנדון ולפיכך לא מאמינים לבתראי בודאות מפני זה, אם הרגו אין נהרגין. אבל, לענין פסולי עדות, כן פסולים הראשונים, והמחבר האריך בזה, ומבסס את הנחתו.

כן מאריך המחבר בהגדרה הנכונה של „דבר ולא חצי דבר” ומעורר ספקות (בנדון זה: א) אם שני עדים העידו על מקרה אחד ושנים על מקרה השני, האם דנין בזה חצי דבר שלא לקבל עדותם. (ב) וכן במלאכת שבת או שני עדים ראוהו זורק חפץ בכח מרשותו לרשות הרבים, אלא שלא יכלו לראות את ההנחה ועדים אחרים ראו את ההנחה ברה”ר ולא ראו את העקירה, אם מצרפין עדותם לחייבו במלאכת שבת, וכמו כן ספק בחצי שעור מלאכה (ראה פמ”ג בפתחה להל’ שבת ועוד) (קנ”ד) וכן החקירה לענין קטלנית אם העידו עדים על מיתת בעל אחד ועדים אחרים על מיתת בעל שני אם מצטרפין עדותם לאוסרה להנשא או נימא דעדוה כ”א היא חצי דבר (שם).

כן ישנם בירורים חשובים בענין עד אחד לברורי (ע’ קעא). וכן בעד אחד יוחזק לפי הרמב”ם (בפ”ט”ז מסנהדרין), שהמחבר מאריך בהם בטוב טעם ודעת (קע”א) ובענין אשה דייקא ומינסבא, המביא טעמים אחדים, והמחבר מתאים את החומר הזה של „דייקא ומינסבא” לשאלות זמננו שנשארו רבבות נשים אחרי השואה האיומה שבאה בעוה”ר על יהדות אירופה, מהם אשר התחבאו אצל גויים ומהם שהצליחו להמלט מחרב הנאצים באורח פלא, והללו מצאו להם מחסה במחנות, ויש אשר נישאו שם לאנשים מבלי שהיתה עדות על גורל בעליהן וכו’. ומסיים: אם אמנם שאין בא עכשיו להחליט שום דבר להלכה רק להעיר ולומר, כי צריכים לקחת בחשבון את הפסיכוסה, שהיו בטוחים או, כי בעליהן מתו, ולא היה שם לא רב או צורבא לשאול, וצ”ע לכ”א בפני עצמו, ע”י בי”ד מובהק ואין מקרה אחד דומה לחברו. בזה מסיים הרב המחבר את השער השלישי.

בשער הרביעי דן המחבר בעניני קידושין וגיטין, זיקת יבמין ופסולי קהל. מקודם מבאר הדק היטב את השיטות הנובעות בזיקת יבמין שמקורן (ביבמות ד’ י’) מברר, אם יש צורך בעדי יבום לקנות, ומביא שיטות הפוסקים בזה ונותן הסבר רחב ויפה, בענין „הן הן עדי יחוד הן הן עדי ביאה” (ע’ רט”ז).

כן מגדיר יפה בענין הלשמה של הגט, ומחלק בין לשמה של הגט וזו של הקרבנות, וע”י הגדרה זו מפרש יפה דברי הגמרא (גיטין ד’ ו’ ע”א) וכן מיישב קושיית רעק”א, ומקום הניחו לו להתגדר (ע’ רס”ד). עומד על החלוק בין קדושין ודין קנינים אחרים (רמ”ז) מגדיר יפה המושג של אבידה מדעת (רמ”ט) וכן ברור נוקב בדבר שתוקי ואסופי (רע”ח) שיש בזה משום אקטואליות בזמננו. מחדש שבחצר בית הכנסת אין מקום לזכות פרטי, ולדעתו וכן מסיק להלכה, שיש קנין חצר לבית הכנסת, וכל מה שנמצא שמה שייך לבית הכנסת, ויוצא מזה, שאם זרק גט לאשה העומדת בחצר בית הכנסת בתוך ד’ אמותיה אינה מגורשת ומפלפל יפה, שזה תלוי בפלוגתא בין הבבלי והירושלמי יעו”ש (ר”ה). נוגע בשאלות השונות, מהן אלה שכבר דשו גדולי האחרונים, כגון בנשואין אורחיים (רנ”ט) אומר שזה תלוי אם צריכים כוונה לקדושין, והכוונה לא היתה כאן לקדושין, ומסתמך מדברי הרשב”א (ב”ק ד’ ע’) שיש להקל בנשואין אלה ללא גט, וכן יסוד הדברים מתשובת הריב”ש הידועה (סי’ ו’) וכן איתא בתשוב’ הרדב”ז ומובא גם במל”מ (פ”ז מהל’ גרושין) שבאם הזוג לא שומר תורה, אין אומרים „שאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות” ולא נתכוון לגמרי לשם קדושין, ומתוך זה בא לשאלות אקטואליות בענין נשואין

אזרחיים בארצנו, שישנן עובדות שזוגות שבאו ממחנות, משרידי השואה שתיו שם כאיש ואשה ובבואם לארצנו עזבו אותם, וזה קשה לאמר שכוונתו לשם קדושין וכן לא התקשרו באופן מוחלט, שהרי יש מקרים שזו דאגה לויזה לאמריקה וזה דאג לויזה לארגנטינה, ובאופן כזה יש להקל במעין נשואין כאלה יעו"ש. עומד בשאלה עניינית, שנגע בה הגר"י הלוי שליט"א אב"ד ת"א יפו, בספרו „אמירה נעימה“ תנינא (מאמר קצ"ו) שדעתו: כי אם כתב הבעל שהוא ממנה כל מי שיראה חתימתו דלמטה, לכתוב גט לאשתו ואחרים שיראו חתימת ידו יהיו עדי חתימה והסופר יהיה שליח, זה מהני לכתוב ולחתום ולמסור הגט לידי האשה כד"ת, והמחבר מפקפק בהיתר זה וכו', ואחרי שמתוכח במו"מ של הלכה בארוכה מכח כמה חששות ובעיקר בשאלה של ברירה, אומר שצריכים דוקא לכתוב את שמות הסופרים והעדים והשליחים שימנה אותם לכתוב ולמסור הגט, וכיון שכבר נתרצו בזה הרי תכף חלה השליחות וזה ממש כמו השומע קולו וכו' המפורש במשנה (גטין ס"ו) דיכתבו ויתנו גט לאשתו ומוסיף שצריכים לכתוב שני סופרים ושני זוגי עדים דלמיתה דתרי לא חיישינן (ע' רס"ט ובמלואים שי"א).

וכן עומד על השאלה האקטואלית של הגר"י הנ"ל בענין ההרשאה של כתבו ותנו במקרה, שחתימת ידו של הבעל לא מקוימת ע"י בי"ד, אלא ע"י ערכאות בלבד שהוא מיקל בדבר מטעם ס"ס יעו"ש ואמנם, שאלה זו שכיחה כאן בארץ בתקופה של פירוד משפחות, אחרי שאחב"י נפוצו במדינות רחוקות שאין בי"ד ולא רב, והמחבר מעיר שרוב החתימות באות ע"י הנוטריון שדינם כסופרים ולא כשופטים וכערכאים, אולם לפעמים יש לסמוך על אישור של מוסד צדקה של הקהלה או ארגון יהודי, והמסקנה שיש להסתפק הרבה, אם לסמוך על זה, כשיש ספק גדול אם הם כשרים לעדות וכו' ומסיים ואפשר דלדעת הרמב"ן יש לסמוך להקל יעו"ש (ע' ר"ע).

והנה בלי להאריך יתר, הנני להעיר בשאלה הראשונה שכבר היתה לעולמים, ותקנה זו תיקן הראב"ד דק"ק לומזה: „שיאמר אני ממנה את כל הנמצאים בעיר הזאת שכל אחד יכתוב גט לגרש את אשתי, ראה דברי מלכיאל (ח"ד ס' קנ"ו) בפרוטרוט וכן הוא מזכיר שם תקנה שיאמר „כל הרואים כתב ידי יכתוב גט לאשתי“ וכן הוזכר זה בח"א סימן פ"ט בסוף התשובה, ולפלא שלשני הגדולים הללו נעלמו התקנות שנתקנו אי פעם בקהלה גדולה בישראל לפני חורבנה.

להלן, נוגע המחבר שוב בשאלה אקטואלית בענין פצוע דכא בקשר עם היהודים שנתרסקו ע"י הנאצים ימ"ש בפעולות של סטרליזציה המבוצעות בדרכים שונות, וע"י כך נשלל מהם כח ההולדה, ונשארו עקרים לכל ימי חייהם (ע' רפ"ד) מפלפל בזה בארוכה, מביא מקורות וכן ברורים מיוחדים ע"י רופאים מומחים, ונוטה להקל ובכלל בא לידי מסקנה, כי ע"י גרמא יש להקל בנדון זה בין באדם ובין בבהמה.

ומענין לענין נוגע בענין סרוס בבכור, אם הוי מום, וכן בשאלה האקטואלית במשק שלנו בדבר היסול התיישים הפסולים והחלשים ע"י משרד החקלאות (ע' רצ) שנוטה להקל לכתחילה אם הסירוס נעשה ע"י הערבים יעו"ש, וראה „משך חכמה“ להגאון מדוינסק פרשת „ויגש“ ד"ה עגלות יעו"ש.

במלואים (ע' ש"א) מברר ענין של סופרי הדיינים, אם צריכים שלשה או שנים ומעורר שאלה חשובה ואקטואלית בדבר עריכת הפרטיכלים ע"י סופר אחד הנהוג בבתי הדין שלנו האם יכולים להסתמך על זה בקשר לקביעת הפס"ד ע"י הדיינים, שצריכים שני עדים במשפטים. מאריך מאד בענין זה, ובא לידי מסקנא שאפשר לסמוך על הסופר היחיד. הואיל שיש לו דין של שליח או שליח שהוא נאמן, ומחדש שם בענין זה שאם הדין טרם נגמר, אף שנמשך זמן מה, בכל זאת זה נקרא אותו המשפט ולא יכולים לערער, שמא נשכחו הפרטים ומסתייע בעיקר מהמקור בגמרא שבועות (ד' מ"ה) וכדברי הרא"ש שם „וכל בעל עסק מוחזק בעסקיו המבוררים בפנקס שלו" וה"נ גם סופר הבי"ד יש רגלים לדבר, שהרי נצטווה לכתוב הטענות כמו שבעלי דינין טוענים והזהר על כך לדקדק בדבר, וזה תפקידו האחראי, וגם אם יתברר שכתב דברים שאינם, יפסיד אומנתו ולכן צריך להיות נאמן. שכמו שכתוב על ידו כן הוא, והרי זה ממש כאילו טוען ששמורים בזכרונו הטענות בפרטי כל יעו"ש. וזה דבר מתקבל.

בשולי הספר מביא המחבר שאלה של הלכה למעשה אם מותר מצד הדין לעשות נתיח בבשר אדם מת ולהעביר ממנו בשר או עור או קרום לגוף חי שיתקשר אח"כ באופן אורגני כחלק מן החי וביחוד שכיח כהיום הנתוח של קרום העין שמפשיטין הקרום מעל עיניו של מת (זמן קצר אחרי מיתתו) ומחברים על עינו — של איש שהקרום לקוי אצלו ואינו יכול לראות, ועי"ז מתחדש כח הראות אצל האדם ופוקח את עיניו. והמחבר דן בהרחבה מבחינת ההלכה ומסיק להקל התשובה הזאת שנתפרסמה ב"קול תורה" עוררה וכוחים ערים ומשא ומתן תוסס בדברי הלכה מהם מקילים ומהם מתמירים. אולם המחבר עמד בשל, וחיליה דידיה במקורות שונים ובבסוס מסקנותיו. אולם כדאי לציין את הנמוק העקרי והיסודי להיתר זה, לדעתו הוא, כי בשר המת אסור רק כל זמן שהוא מת, וכשהקיץ לתחיה האיסור ממילא נפקע. וכמו שאין מקום לחשוב, כי במאורעות של תחיית המתים הנזכרים בתנ"ך, כגון בן הצרפתית ובן השונמית או תחית העצמות היבשות שבימי יחזקאל וכדומה, היו האנשים הללו אסורים בהנאה, כן גם בחלק מן המת ששב ויחי ע"י חבור עם גוף חי, אין אסור הנאה. והטעם הוא מפני, שסבת האסור של בשר המת היא לא במה שיצאה נשמתו, אלא בזה שהוא עכשיו מת, וכשהוא שב לתחיה פקע האסור כי מת אסרה תורה ולא חי. והדברים הגיוניים ובהירים ושבחוהו רבנן.

הספר הזה עם הופעתו עשה רושם גדול בקהל הרבנים והלומדים, באשר בו אצורים דברים הלופתים והכוללים הרבה מקצועות שבתורה שקבלו חיות ורעננות. בהיותם ברובם אקטואליים להלכה ולמעשה, ויש להדגיש במיוחד, כי על אף שקיעתו בתוך העבודה המגוונת בתוככי הרבנות הראשית הגוזלת רוב זמנו, בכל זאת הצליח לתת לנו במלוא חפניים חומר עשיר וגדוש, לפתוח ההבנה, הרעיון וההגיון בתורה, ולהוראה מעשית אקטואלית בזמן הזה.

ולהמחבר דגן ברכתנו הנאמנה, שיוסיף לו ה' כח, עצמה ועידוד בעבודתו התורנית הפוריה הזאת, לתועלת לומדי התורה ושוחריה.

כה לחי ! !

חלק א : דרוש והלכה

מאת ישראל אריה זלמנוביץ, רב ואב"ד כפר יבנה העתיקה
מלפנים אב"ד. ור"מ במחנה ברגן בלון.

המחבר דבן, הוא שריד מנצולי המחנות בגרמניה והמשפט: „אב"ד ור"מ במחנה ברגן-בלזן", מספיק בכדי להצביע על גורלו ועל עברו בתקופת השואה. ואמנם, בכאן רואים אנו את זקיפות קומתו, עוז-רוחו, ומדתו בתורה וביראה מה שבא לידי ביטוי נאמן בספרו זה המוגש לפנינו, ותייתי לו!

המחבר הראה את כחו בשלשה סוגים: (א) בדרוש ואגדה, (ב) בחדושי תורה, מהם מסולסלים, מחודדים ומפולפלים, (ג) בברורי הלכות, בשאלות ותשובות בהלכה ובסדורי פסקי דינים מחודשים ומלוקטים, מהם רחבים ומהם קצרים ותמציתיים. סוג שילוב האגדה וההלכה בספר זה מסמן את אופיו המיוחד המעלה אותו בחשיבותו ובתועלתו, הן בעשירות הידיעות והחומר הרב הנצבר והנאגר לכאן, והן להלכה ולמעשה, לרבנים ובעלי הוראה אשר יכול לשמש גם לספר שמושי, פחות או יותר. הספר מיוסד ומושתת על פרשיות התורה, כל פרשה ופרשה מהוה אוצר שלם של דרושים חידושים והלכות, ועל פני שני"ג העמודים שבספר זה, הספיק לערוך את החומר עד פרשת „ויצא" ועד בכלל, ועוד ידו נטויה בכל פרשיות התורה, להמשיך בכוון זה.

בדרוש ואגדה כיצד? המחבר שולב רעיונות מקוריים בפירוש התורה וחורים באופן עניני ומעשי לשאלות היום והשעה, בשטחים שונים כגון: על השפעת התורה על החיים, על החנוך השרשי לילדים, על ההדרכה, תוכחה ומוסר לגדולים, על שמירת השבת והזהירה במצוות, על היחס בין אדם לחברו, ועל תקון המדות. בראש דברו הוא מסמך את „לעיני כל ישראל" לבראשית, בשני כוונים: (א) שאל נחשוב שסיימנו את התורה, כי אין גמר וסיום לתורה, אלא צריכים לדעת שאנו עומדים תמיד מבראשית, לפיכך אנו מקשרים את לעיני בני ישראל לבראשית. ז"א שלעיני בני ישראל, תהיה תמיד ה„בראשית" ההתחלה. זהו מבחינת למוד התורה. (ב) לידע ולהשוות לפנינו את דעת ה', יראתו ואהבתו, וזה הקשר של סוף התורה לתחלתה: יחד עם „לעיני כל ישראל", תרחף תמיד האמרה של בראשית ברא אלקים, בכוון: שויתי ה' לנגדי תמיד, וזוהי מבחינת היראה. בפ' נח בא לידי בטוי השילוב לפ' בראשית, בקשר לענין חנוך באומר: ונח מצא חן בעיני ה' מפני — התולדות שלו — אלה תולדות נח, וכן בפירושו בפרשת תולדות, ואלה תולדות יצחק בן אברהם, בזה מתבלט בתור יצחק בן אברהם מפני שהולך בדרכי אביו: „ואברהם הוליד את יצחק", ומכאן ממשיך את הקו בענין החנוך השרשי התורני לילדינו, אשר המחבר טורח ועמל בשטח זה הרבה, בקהלתו שביבנה העתיקה.

הרבה חומר מקדיש המחבר, על התוכחה, הטפת מוסר והתעוררות לשפור דרכי החיים בצבור ובמדינה, בהקדמת הספר, מאריך המחבר מאד בענין התוכחה, ומגלה הבנה מלאה בדרך הגישה של השפעה על הצבור, מלבד השקלא וטריא, ידענות ועסקנות במצות התוכחה לכשלעצמה מכל צדדיה. עיקר הרעיון שלו,

שצריכים לגשת לתוכחה ברוך ובעדינות, ובגישה של חברות ורעות, וכך הוא מפרש את הפסוק (ויקרא י"ט) „הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא“, שמוזהירה אותנו התורה, שתזהר מאד בעת קיום המצוות עשה של הוכח תוכיח, שלא להכשל במה שאמרו חז"ל „כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע“ (יבמות ס"ח ע"ב) אלא צריכים להתיחס להאדם ביחס של עמיתך ואז יתקבלו דבריך, וזה הפי': הוכח תוכיח את עמיתך, דוקא כשיראה אותך כעמיתך כריע וכאת, הוא ישמע לקולך ויושפע על ידך. (וראה מקרא מפורש להרה"ג מקוטנא ז"ל פ' קדושים, „המדרש והמעשה“ להרה"ג מקאליש ז"ל פ' קדושים) ובעיקר הסתירה בין מצוות התוכחה כדברי חז"ל הוכח תוכיח אפילו מאה פעמים, ובין דברי הגמרא הנ"ל כשם שמצוה לומר וכר' ראה בר"ן ביבמות סוף פרק הבא על יבמתו המחלק בין תוכחה ברבים לתוכחה ביחיד. והובא ברמ"א אר"ח סי' תר"ח סעיף ב' יעו"ש.

כן העלה המחבר את דרשותיו באגדה במועדים ובחגים ובימי החנוכה שנאמרו בטוב טעם. בהסברה הגיונית, בהברקת רעיונות ובבאור דברי חז"ל סתומים, והולך בזה בעקבות דרשותיו של החתם סופר ב„תורת משה“, אשר שמשו לו לקו וליסוד. במאמריו הרבים נודעת חביבות ארץ ישראל ואהבתה העזה, המבצבצת מתוך פירושו, ביאוריו ורעיונותיו. ולדוגמא ראה פירושו (בפ' ויצא ע' רצ"ה) עה"פ ויצא יעקב מבאר שבע. לפי המדרש שם: „יצא מבארה של ברכות“ ואומר: כי רק ארץ ישראל היא המקור והמעין הנובע של ברכות, ומי שיוצא ממנה הרי מפסיק המעין של ברכות, וכן פירושו המבריק (שם) על הפסוק „ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו“ ז"א: ששם מאבני הארץ והמקדש — יסוד ארץ ישראל וישיבתה — על ראש שמחתו, מחשבותיו, מאויו ושאיפותיו. (עמוד רצ"ו, וכן במקומות הרבה).

בחדושי תורה כיצד? הוא עומד על הענינים הקשורים בפרשיות התורה, מצוותיה והלכותיה, מפלפל בהם ומחדש חידושים יפים וקולעים. המחבר סיגל לו את דרך הלמוד שהיה נהוג בהונגריה, דרך הסברא, הפלפול והחדוד גם יחד. עומד על הקושיות והאבעיות של הענינים הנדונים וטורח לפרקן וליישבן. מניח יסודות וקושר נימה בנימה, חוליה לחוליה, עד שבא לידי מסקנה סופית ביישוב ההדורים ובפרוק הקושיות. בענינים שונים הקשורים עם מאורעות הפרשיות, הולך בדרך פלפול בעקבות בעל „המשנה למלך“ בספרו „פרשת דרכים“. „דורש לציון“ להגאון „נודע ביהודה“ ז"ל, וכן בעקבות הגאון מדוואהרט ר' מאיר דן פלאצקי ז"ל בספרו „כלי חמדה“ על פרשיות התורה.

המחבר לא פסח גם מלפענח הרבה ממאמרי חז"ל פליאים וכן מדרשי פליאה שונים שהתאזרחו בעולם התורני, ומראה כאן את כחו בחידושו ובפלפוליו, לבארם וליישבם על אפניהם. ולדוגמא: א) מאמר חז"ל (סנהדרין ל"ח ע"ב) על הפסוק זה ספר תולדות אדם אר"ל: „מלמד שהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, כיון שהגיע לר"ע שמח בתורתו ונתעצב במיתתו, ומבאר את זה בדרך חדוד בשני אופנים (עמודים ס"ט—ע"ג) וראה בספר אהבת נח להרה"ג נח סגל ז"ל (פ' בראשית) ביאורים על המאמר הנ"ל בשמו ובשם אביו ז"ל.

ב) בפ' „לך לך“, על אמרי נא אחותי למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי

נגלגלך, מכאן ששוחטים לחולה בשבת. ומיישב את זה בכמה וכמה אופנים בדרך סברה פלפול וחדוד (ראה עמודים קס"ז—קע"ג) ועוד.

מבלי להאריך ולעמוד על חידושי המרובים של המחבר נצביע על שני חידושים פשוטים: א) עומד על קושיית הריב"ש (ס' שכ"ה) דאיך נתקיימה המכירה של הבכורה מעשו ליעקב לפי הדין (ב"מ ד' ט"ז ע"א, ובחור"מ סי' רי"א ס"א) בדבר שאינו ברשות מקנה, כגון מה שאירש מאבא מכור לך וכו', לא אמר כלום, דהוי דבר שלא בא לעולם? ותירץ, לפי שהיה קודם הדבור, ומאן לימא לך שלא היה מקנה דבר שלא בא לעולם" (המחבר שינה את, לשון הריב"ש באומרו: הריב"ש כתב לתרץ, „שאפשר לומר שכן נח מקנה דבר שלא בא לעולם" הריב"ש לא הזכיר המלים בן נח. וכן לא הזכיר „שאפשר לומר". ואם כן, שבמלים לפי שהיה קודם הדיבור נכללו המלים של בן נח. אחרי שקודם מתן תורה היה הדין או כבני נח, אלא מה שבנה על המלים והלשון: „אפשר לומר", לא יתכן, שהרי המלים הללו לא נמצאות שם, וכנראה שהמחבר לא ראה את דברי הריב"ש במקורם. רק לקחם מתוך ספר אחר, ולא כן, מחברים צריכים לדייק מאד). והנה לכאורה הסברא פשוטה להיפך, הלא מבואר הטעם של ר' מאיר דאית ליה אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, משום שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב (וראה בתוס' ב"מ ד' ט"ז ע"א ד"ה מה שאירש וכו'. וניחא ליה דליקו בהימנותא עי"ש, וכן בשו"ת משפט צדק סימן ג) והנה כל זה בישראל, ששארית ישראל לא יעשו עולה וגוי אבל עשו הרשע מקור השקר, לא ידבר אמת.

והמחבר, מסביר את זה בהגיון ומסברא לפי דברי רש"י, הרי הטעם שאין מקנה דבר שלא בא לעולם, משום דלא סמכא דעתה, דמי יימר שיירש מאביו שמא ימכור נכסיו בחייו. ואפשר שזה דוקא בישראל שמאמין בהשגחה פרטית שהוא עלול לתנודות שונות ולשנויים בחייו, א"כ לא בטוח בקנין זה אפילו שיש לו כסף מזומן. אולם בן נח הלא לא מזכיר שם שמים ובוטח שיש לו לפי הטבע וכל מה שיש לו כאילו מובטח שיהיה לו לעולמים לכן גמר ומקני וסמכיה דעתיה (ע' רס"ח). וקולע יפה גם חדושו הבא בפשטות, שהרי בבכורה היו בה שני דברים הירושה והעבודה, והעבודה היה דבר ברשותו והוי ליה מקנה דבר שבא לעולם עם דבר שלא בא לעולם ומבואר בחור"מ (סי' ר"ג סעי' י' בהגה) די"א שקנה הכל.

ויש להוסיף לזה גם דברי הקצות החושן (סי' רע"ח סקי"ג) כי במה שאמר עשו למה זה לי בכורה אבד את הבכורה מטעם שסילק את עצמו ממנה (וראה דברי המלבי"ם בפירושו לתורה (בראשית כ"ה ל"א) על הפסוק, ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי ז"א: כפי שאתה מתנהג היום, ואתה מבזה את הבכורה ואינך רוצה בה, מכרה אותה לי וכו' ר"ל שממילא היא נמכרת לי, אחרי שאינך מתנהג בה. וזה דומה למי שרואה — אחד שרוצה להשליך כיסו לים ומבקש שימכרהו לו בעד לחם ונזיד עדשים, שאין זה מרמה את חברו רק כמציל מן ההפקר ע"כ. וראה בנתיבות המשפט (חור"מ סימן רע"ח) הנ"ל.

ב) מיישב יפה, קושיית המנחת חנוך על החנוך, הסובר (מצוה רכ"ח) שעל אי־פריעת חוב עובר משום שני לאוין. לא תעשוק ולא תגזול, א"כ לפי"ז למה צריך לומר הש"ס (מס' כתובות פ"ו) לענין פריעת ב"ח מצוה, לא ניתא לי דאיעיבד מצוה מאי. וע"ז אומרים במד"א במצות ל"ת אבל במ"ע מכין אותו וכו'.

הלא במצות לא תעשה, בודאי כופין, שהרי היא חמורה מעשה. ואם יש במצות פריעת בע"ח גם ל"ת, הלא כופין אותו משום ל"ת, ולמה צריכים לומר מטעם העשה? ואומר המחבר, שעל הלאו לבדו לא היו כופין ומכין מאחר שניתן לתשלומין וכמו שפסק הרמב"ם בהלכות גזלה ואבידה (פ"א ה"א) כל הגוזל את חברו שוה פרוטה עובר בלא תעשה, ואין לוקין על לאו זה, שהרי הכתוב נתקן לעשה, שאם גזל חייב להחזיר, שנאמר והשיב את הגזילה אשר גזל זו מצות עשה ואפילו שרף את הגזילה אינו לוקה, שהרי הוא חייב לשלם דמיה, וכל לאו שניתן לתשלומין אין לוקין עליו, וא"כ ה"נ כאן, הגם שעובר על הלאוין של לא תגזול ולא תעשוק, אולם אין לוקין עליהם. אבל על העשה לוקין כדי לקיים העשה (וכך באמת אומר החנוך שם לענין לא תעשוק דהיא לאו הניתק לעשה), ויפה אמר.

ברורי הלכה כיצד? המחבר מסדר כמעט בכל פרשה ופרשה מערכת שלמה של ברורי הלכה, ופסקי דינים הלכה למעשה, כל פרשה ופרשה ועניניה הקרובים לה בפ' בראשית באים עניני אישות לסעיפיה השונים, הלכות פו"ר והמסתעף ממנה הזרעה מלאכותית ועוד, קדושין, קטלנית, ברור שאלה אם יש קטלנית גם בארוסה, דיני סוטה ועוד ולא פסח גם על דיני שדכנות וקישור שידוכין. פרשה בפני עצמה מהוה שתי תשובות ארוכות על דבר מינקת חבירו כשנתארמלה כשהיתה מעוברת, וכן על דבר מינקת גרושה ובשתיהן מסקנותיו להתיר, במסבות ידועות, אולם אם בתשובה הראשונה במינקת חבירו הוא מיראי הוראה ומהסס ומדגיש שלא כתב רק להלכה ולא למעשה, אבל בענין מינקת גרושה מתיר להלכה ולמעשה ומפרסם בצדה גם את הסכמת הרב הגאון מהורצ"פ פרנק שליט"א, בפרשת נח דן בעניני גזילה והמסתעף ממנה, גזל עכ"ר"ם, דיני הלוואות, אונאה, ועוד. בפרשת לך לך, מברר מצוות מילה מביא צרור שאלות בהל' מילה ואבזרייהו, וכן דן על המציצה על ידי שפופרת של זכוכית וכן ענינים מעשיים השייכים לעצם המילה, לילד, לאמו ולהורים ועוד. בפרשת וירא דן בהלכות ביקור חולים והמסתעף מהן, מברר אם מ"ע של בקור חולים הוא מדאורייתא או מדרבנן, וכן בקור חולים בשבתות לפי הדין, ומענינות השאלות ע"ד שכר הרופא והרפואות, אם מותר להעלותם מומן לזמן, ואם מותר לנסות להתרפאות ברפואות המוכרים בגמרא, כן דן במצוות הכנסת אורחים לפי ההלכה, והדינים המסתעפים ממנה.

בפרשת חיי שרה, דן על מצוות קבורת המת והספדו, משיב על שאלות שנשאל בענינים אלה ומבררן לפי ההלכה, מברר אם מותר לכהן לטמא א"ע בקברות צדיקים. מברר עניני אבלות ומשיב על שאלות שונות בענין זה, ומלבד זה מביא ליקוט כולל של דיני קדיש יתום, הועתק מספר מטה אפרים, מחולקים לד' שערים, שבהם נמסרו הדינים השייכים לקדיש ולאבלות בסגנון תמציתי בהיר, לתועלת המעיינים והקהל הרחב.

בפרשת תולדות, מברר הלכות תלמוד תורה, מאריך בחשיבות למוד התורה והעונש על בטולו. מדבר על החובה של קביעות עתים לתורה והתעסקות בה, משיב על שאלות שונות שנשאל עליהן בענין זה, ועוסק גם בשאלה על דבר גניבת דברי תורה לשם העתקתם, מלבד זה מביא ליקוטי דינים היוצאים מתוך ספרי שו"ת של ראשונים ואחרונים הקולעים למטרת הענין. בפרשת ויצא, דן על הלכות תפלה מברר שאלות על קביעת התפלה, זמן התפלה, וכן עומד על הרבה דינים המסתעפים

בהלכות תפלה שהם הלכה ולמעשה ממש, כן דן בשאלה אם מותר לשנות מנוסח
אשכנז לספרד (עמוד ש"ה) והמחבר מאריך בזה ויסוד השקלא וטריא שלו בתשובת
הח"ס (חלק אר"ח סימן ט"ו) שדעתו שאין לשנות את נוסחאות התפלות והברתן,
ואמנם על מדוכה זו ישבו גדולי ישראל בארץ ישראל (ראה במשפטי עזיאל אר"ח,
חלק ראשון תשובה א') להרב הראשי וראשון לציון הגרב"ץ עזיאל ז"ל שדעתו
נוטה להתיר, אולם חברו עליו מרן הרב הראשי הגרא"י קוק ז"ל, ודעתו שם, שיש
בזה משום „אל תטוש תורת אמך" (ראה שם באותו הספר בהסכמתו).

עם תום פרשת ויצא, קובעות ברכה לעצמן ששת התשובות המיוחדות הדנות
גם על ענינים אקטואליים השייכים למדינה כגון: א) אם יש לחוש לשמורי דגים
סרדינים וכן לשמורי ירקות המובאים ארצה מחו"ל בקופסאות, משום בשולי עכו"ם.
אחרי ברור מקיף וציון מקורות, מסיק להתיר, ב) אם מותר לאכל המרגרינה הבאה
מחו"ל שלפי השערת הכימאים יש שני אחוזים אשר א"א לקבוע בברור מה הוא,
ויכול גם להיות שני אחוזים שומן של איסור, והמחבר מברר את זה לפי מקורות
ומסקנתו בשעת הדחק להתיר לשום בתוך התבשיל. השאלה הזאת עמדה לפני הרבנות
הראשית לדיון, והמרגרינה מחו"ל נאסרה מלהשתמש בה, מהחשש האמור ובפרט
היום שהמרגרינה מצויה, שגם לדעת המחבר יש לאסרה, כן דן המחבר בתשובות
לענין תקון עירובין בקהלתו ומראה בתשובתו בקיאות והבנה רבה בשטח זה וכן
שאלה אחת בענין טהרת המשפחה אשר עליה גם דן רבו האדמו"ר מקלויזנבורג
בהסכמתו.

עם רבוי החומר המגוון במסגרת שלשת הסוגים הללו בדרוש ובאגדה
בחידושים ובפולמוסים שהמחבר אגר וקבץ, ליקט ואסף בספר הזה, הרי תרם בזה
תרומה חשובה בשדה הספרות התורנית, ויש לאחל למחבר דגן שימשיך במפעלו
החשוב הזה להגדיל תורה ולהאדירה ולהחיותה לתועלת לומדי התורה ולחובביה
ולחיי הנפש ממש. כה לחי.

ד. הנשיאות בישראל

ספר הנשיאות בישראל, נשיאי ארץ ישראל, תולדותיהם וסדריהם,
מאת הרב אברהם אורנשטיין.

א.

המחבר בעצם מתכוון להדגים לפנינו את חיבורו הגדול והמקיף שהיא
אנציקלופדיה שלמה המוכנה לדפוס, לתארי הכבוד בישראל, מהם תוארים ממלכתיים,
מקצועיים ומוסריים, מהם ארעיים-זמניים ומהם קבועים ויציבים, נחכה אפוא לספר
הגדול והחשוב הבא, שבודאי יענין כל הוגה ומעיין וכל חובב תורה ודעת וביחוד
את הנושא הזה.

בינתיים מגיש לנו המחבר מעין מפרעה-מקדמה להספר הגדול הבא, והמשמש
כעין שער לארמון הגדול, בחינת „תרעא לדרתא" בשם: „הנשיאות בישראל". ואם
בפרוזודור זה, אנו רואים פרי מאמצים למכביר, ועשירות נכסין שדלה דלה המחבר

ממקורות המפורזים בשני התלמודים, מדרשי התנאים, מכילתא, ספרא, ספרי והמדרשים, ומסר לנו חומר בשפע רב ובמלוא החפנים, נקל לשער, עד כמה יזכה אותנו המחבר בקרוב במלוא החומר בטרקלין — ספרו הבא.

לא רק במקורות אלה שהוזכרו לעיל השתמש המחבר דנו, אשר צלל בהם במים אדירים, הוא חדר גם לנבכי ההיסטוריה, ועבודה לא קלה היתה בידו, לשלב את מקורות ההיסטוריה במקורות הללו, להתאימם, ליישרם ולאמתם, לנכשם מכל צמחי הסרק וזרדי הפסולת, שנצטברו ונערמו על ידי ההיסטוריונים שסטו ממקור ישראל ולנפות אותם כסולת נקייה. ואמנם דבר זה עלה בידו, היטב היטב.

יש בנושא הספר משום חדוש. בעוד שכותבי תולדות ישראל עסקו בעיקר בתיאור אישיותם, דרכי חייהם ופעולותיהם של הנשיאים, בתור פרטים ובודדים, הרי המחבר דנו, עוסק ומקדיש תשומת לבו בעיקר לנשיאות עצמה בתור שם כולל, בתור מוסד עצמאי וחשוב לעם ישראל, על כל הופעותיו וגלגוליו, סדוריו ותכניותיו; מוסד שהטביע את חותמו על עיצוב דמותה הרוחנית של האומה בכל הדורות, ורישומו ניכר עד היום הזה, וזהו החדוש שבדבר. המחבר הצליח להרוז פנינים יקרי-ערך למחרוזת אחת, לחטיבה שלמה ומיוחדת במינה, ששמה: נשיאות, ומתוכה ובה, לסקור את שלשלת הנשיאים בעיקר בישראל וכן בגולה, שהגיעו למספר יותר מעשרים, המהוה „חטיבה“ היסטורית שלמה בעשת היציקה של דברי ימי ישראל מראשית היותו לעם, עד היום הזה.

ועוד מוצא המחבר חידוש: לפי המקורות שמצא הרי הנשיאות היתה נתונה בשתי מסגרות מיוחדות, מסודרות ומקובלות, המוגדרות בשם „סדרי חכמה“ ו„סדרי נשיאות“. אמנם הם שני ענפים היוצאים מאילן אחד, אולם כל ענף ממלא תפקיד מיוחד. „סדרי חכמה“ מקיפים כל הפעולות שבהן בא לידי בטוי המלא המושג חכמה על כל מובניו, והן כלולות למעשה בתפקידי הנשיא וסמכויותיו, תפקידי האב"ד וסמכויותיו, תקנות הנשיאים, בקרת על פעולות הנשיא וכן דברי החכמה של הנשיאים. לעומת זה, שונה בהרבה המסגרת של „סדרי נשיאות“ הכוללת: סדר של אדמיניסטרציה מעשית, הנשיאות וסדריה, סגולות הנשיא ומנויו, בית הנשיא וסדריו, התנהגות הנשיא ונמוסיו, זכויותיו וחובותיו של הנשיא כלפי העם, וכן זכויותיו וחובותיו של העם כלפי הנשיא, דברים הקשורים באורח חייהם של הנשיאים עצמם, ובנוהג החברותי צבורי של התקופה ההיא. ואם נתחשב עם העימום והעירפול, שאנו נפגשים בהם במקורות על התקופות השונות בשטח זה, שהמחבר חשף עד כמה שידו מגעת, את הסתום והמוסווה, וצירף מקור למקור וגילוי לגילוי, לתמונה אחידה ושלמה, המבליטה במידה מבהירה מרובה, את המוסד הנעלה הזה: הנשיאות ברום ערכה ותפקידה בישראל, הרי נבין שתרם בזה תרומה חשובה גם מבחינת גלויי מקורות וחדושים בהם, וגם מבחינת הבהרת האמת ההיסטורית וגיבוש התקופות, שבהן פעלו הנשיאים בתור נושאי דגל הנשיאות במובנה הרחב והמעשי של המלה הזאת, ותיתי לו.

ב.

הסדר של הספר על הנושאים האמורים הוא מוצלח מאד. הוא מחולק לארבעה חלקים יסודיים: (א) שושלת הנשיאות (ה' פרקים); (ב) סדרי חכמה (ז' פרקים),

בהם כלולים דברי הנשיאים על הנושאים הבאים: (1) תלמוד ומעשה; (2) מוסר ודרך ארץ; (3) דברי חכמה ושיחות חולין; (ג) סדרי נשיאות (ח' פרקים); (ד) שבט יהודה (שני פרקים), המוקדש לראש הגולה ונשיאים בתפוצות הגולה.

המחבר במבוא, "מצטדק" על שהכניס חלק מיוחד המוקדש לגולה, בעוד שכל-כולו של הספר מוקדש בעצם לנשיאות בארץ ישראל, שזכינו בעזרת השוכן בציון, למדינה ריבונית ולנשיא בישראל, אלא מוסיף הוא, שלא לחנם צורף כאן החומר של נשיאי ישראל בגולה בבבל, שלא ללמד על עצמו יצא, אלא על הכלל כולו יצא. ז"א: להשוות ולדמות דברים שהיו מקובלים אצל ראש הגולה בבבל וללמד מן המפורש בבבל על הסתום בארץ ישראל. בבבל, תודות לאוטונומיה הדתית שהיתה לקיבוץ היהודי שם, אפשר היה לקיים ללא הפרעות את הטכסים הרשמיים והצבוריים, טכסים שיש להניח בודאות שמקורם בארץ ישראל, וא"כ בא זה ולימד על זה. עיקר רעיונו, מחשבתו וכל מערכי יסודותיו והגדרותיו על הנשיאות, קולעים רק לארץ ישראל ו"זרוק חוטר אאירא אעיקרא קאי". כי על כן, המחבר יונק מקרקע השיתין של הארץ והמדינה, וידוע לחובבה מאז, שעמד בתנועה הציונית-הדתית ברומניה, ומאחרי גלגולים ויסורים, בא הנה לארץ משאת נפשו, שלכל בה חיי רוחו ונשמתו. אף השכיל המחבר לסדר הערות מיוחדות על כל פרק ופרק, וטוב עשה, שהערות הללו באות אחרי כל פרק, ולא בתוך הפרק, בכדי שלא יבלבל את המעיין, ההערות הללו מוסיפות, הבהרה וברור למה שנאמר בפנים הפרק, ולפעמים ביסוס והסברה לחידושים ולהשערות שנאמרו. ישנם מקומות ידועים שהתוספת יתירה על העיקר, וניכר היטב עמלו של המחבר, למצוא את המתאים והדרוש, המעניין והמבריק, ולקלעו בתיאור הכללי, בדרך הרצאת הדברים.

ולא הסתפק בהערות הללו בלבד, אלא עוד הוסיף בשולי הספר מנה גדושה של חומר עשיר הקובע ברכה לעצמו בצורה של "השלמות" המכילות כעשרים עמוד וכשבעים קטעי ערכים, ויש בהם משום חידושים נוספים, בירורי מקורות, והבהרת ענינים היסטוריים הנוגעים באופן ישר ועקיף לנושא המרכזי "הנשיאות בישראל".

עמדה לו שפתו להמחבר לשוות לספר צורה מהודרת בתוכנו, בסגנונו השוטף, הרהוט, המצוחצח והמלוטש, שהקורא והמעייין מגמא את המשפטים הקצובים אחד אחר השני, ומושפע שפע רב של ידיעות, השערות ומתאימות, המשביעות את העין ואת הנפש והמחשבה. ובעיקר, יש כאן גלוי מבהיק ופופולרי של אחד הנושאים החשובים והיסודיים שהווי אי פעם יסוד ומסד לחיי מדינה תקינים ולאורחות צבור קבועים ויציבים בדרך ההיסטוריה הארוכה והעתיקה שלנו. יבא איפא המחבר על התודה על תרומתו זו.

בשולי מאמרנו נציין רק אי אילו הערות: (א) יש לעמוד על דברי המחבר (עמוד פ"ו) במה שכותב שבימי הלל הנשיא בנו של ר' יהודה נשיאה השלישי בוטלה הסנהדרין בא"י ובוטלו ממנה מומחין, ומני אז בטלה הסמיכה שהיתה מקובלת בעם מאות בשנים, כתוצאה מזה בוטלו גם הקנסות בא"י ובבבל, אשר אין מקום להם כי אם בבי"ד של דיינים מומחים, ז"א: סמוכים וכ"י.

ויש להעיר, שהרי ידוע, שהסמיכה נמשכה בא"י אף בימי תלמידי ר' יוחנן, שכן מצינו בגמרא (סנהדרין י"ד ע"א) ר' יוחנן הוי מצטער על דר"ש בר אבא.

דלא הוי גבייהו דלי סמכו כו'. חד דהוי גבייהו סמכוהו לפי דברי הרמב"ם (הל' קידוש החודש פ"ה ה"ד) משמע שהסמיכה נמשכה בימי חכמי הגמרא עד אביי ורבא, שכן הוא אומר, אבל בימי חכמי המשנה, וכן בימי חכמי הגמרא עד אביי ורבא על קביעת א"י היו סומכין יעו"ש, והמקור לזה, לדעתי בגמרא (ר"ה ד' כ"א ע"א) רבא הוי רגיל דהוי יתיב בתעניתא תרי יומי, זימנא חדא אשכח כוותיה, משמע שקידוש החודש היה בימי האמוראים: לוי, ר' יוחנן ור' נחמן ואח"כ רבא יעו"ש, וראה בספר המצות להרמב"ם (מצוה קנ"ג) והרמב"ן שם, כדברים האלה. וראה גם בהקדמת הרמב"ם ל"יד החזקה" וז"ל: והיות בית הדין של אותה המדינה יחידים, ובית דין הגדול של שבעים ואחד בטל מכמה שנים קודם חיבור הגמרא, והכל קולע לכיון אחד, שבימי אביי ורבא היתה עדיין הסמיכה קימת. (ב) בעמוד ל"ז עומד על מה שכנוהו לר' גמליאל בלשון, רבן, ואומר הואיל והיה מכובד ואהוד מאד לפיכך כנוהו בשם זה ומאז היה הכנוי הזה לכל הנשיאים וכו', ראה בהקדמת הרמב"ם לספר זרעים (בפרק השביעי).

וראה "שם הגדולים" להגאון חיד"א קונטרס אחרון מערכת גדולים אות ר' פיסקא ז'. כן ראה עוד בס' דרכי המשנה להרב הגאון ר' זכריהו פרנקל עמוד ס'. וראה עוד בקונטרס שמות וכנויים בתלמוד להרב ר' ראובן מרגלית המצורף לספר מבא התלמוד להגר"צ חיות ז"ל (פרק ב' פיסקא י"ד) דברים נאים ומתקבלים על הכנוי הזה לר' גמליאל.

ולתמחבר דנן, ברכה נאמנה לפרי עבודתו: ימשיך לשזור את שרשרת מפעלו המחקרי התורני בשטח החיוני הזה, יזכה להפרות את שדה המחקרי הדתי הלאה, ביתר שאת ועוז, לתועלת לומדי התורה וחובביה, חושבי מחשבתה והוגי הגותה, ולטובת ספרותנו המקורית הדתית.
כה לחי!

ה. אהל בנימין

ספר אהל בנימין על מס' אבות, מאת הרב הגאון בנימין בינוש רבינר זצ"ל, ורוא דקנין תורה מאת בנו הרב זאב אריה רבינר.

א.

המחבר דנן, שהיה מפורסם כרב גדול בתורה במדינת קורלנד, ונתמחה כבר בצבור בספרו "נר-בנימין", שהוצא לאור בשנת תש"ד ע"י בנו הרב ר' ז. א. רבינר שיחי' המיוסד על הדרנים בש"ס בהלכה ובאגדה, שם מראה המחבר את כחו הגדול בהלכה, בחידושי תורה מבריקים ויפים, בהעמקה יתירה בנבכי הש"ס, ובהגיון בהיר וצלול, וכן הובלט כחו באגדה, יש בו אוצר של רעיונות, יפים וקולעים, נוצצים ומאירים המושתתים על דברי חז"ל וביאוריהם, מעולפים בתבונה יתירה ובמחשבה נוקבת. הספר הנ"ל עשה רושם גדול עם הופעתו, בחוגי הלומדים וההוגים. עתה מעניק לנו שוב בנו של המחבר דנן הרב הנ"ל ספר בשם "אהל בנימין"

מכתבי יד אביו ז"ל, שהשאיר אחריו ברכה המיועד על מס' אבות. ואמנם „כמעשהו בראשון כך מעשהו בשני“ — גם הספר הזה מלא וגדוש באוצר של רעיונות, הגיונות ומחשבות, ביאורים יפים וקולעים למשניות בפרקי אבות, וכן השקפות על החיים הכלליים והפרטיים.

יש בו בספר זה רעיונות מקוריים של המחבר בעצמו, וכן לקוטים תמציתיים חשובים ומובחרים אשר חיבר אחד לאחד, בכדי להשלים את הענינים ולמצות את הנושאים הנדונים מבחינת היקפם ורוב ערכם. המחבר הצליח לגוון את החומר ולהושיטו בקנה-זוורד ובסדר נאה, ובצורה המוסברה ביותר, מה שמשווה לו חן מיוחד ועושהו קולע אל המטרה הנאותה.

ב.

זכתה מסכת אבות לשפע של ביאורים, פירושים, רעיונות, השקפות, אשר לא זכתה מסכת אחרת שבש"ס. כי על כן עצם יסודה, בנוי על מוסר ומדות. הנהגות ואורחי בני אדם. וכל אחד ממפרשיה מוסיף גוון ונוסף משלו בבאר הענינים ומוצא לו מקום להתגדר בו.

ויפה הגדיר בעל „מעייני הישועה“ (נדפס בראש ספר רוח חיים להגאון ר' חיים מוולוז'ין זצ"ל) הרב ר' יהושע השיל הלוי זצ"ל הגדרות נכונות המשמשות בנין אב למאמרי חכמי המשנה שסדר רבינו הקדוש במס' אבות: (א) את אשר אמר כל אחד לגדור גדר דורו, (ב) את אשר אמר כל אחד לפי ענינו, ולפי המעשה שאירע לו, (ג) אשר אמר כל אחד לפי המדה אשר הצטיין והיה רגיל בה, (ד) אשר אמר כל אחד פרט א', (ה) את אשר אמר כל אחד לפי שיטתו. לפי קו זה האיר באספקלריה מאירה משנת מוסרם.

ואותו דבר יש לומר כלפי כל פרשני מס' אבות ומבאריה. כל אחד יצק בפרושו מהרהורי לבו וחצב את ביאורו מתוך דמות נפשו והוית חיו, וכך יצאה ספרות שלמה של ביאורים ופירושים על מס' אבות, המהווה ממש אוצר בלום של מערכת המידות, המוסר ואורחות חיים עלי אדמות ולמצבר ענקי של רעיונות ומחשבות נוקבים ויורדים עד תהום הנשמה, המשמשים רקע להתעלות רוחנית, להתפתחות השכל, ולהשרשת חיי יראה, טהרה וקדושה.

מתוך הפירושים והביאורים, הרעיונות וההגיונות של המחבר דנן, אנו גם משקיפים על קלסתר חיו ועל השקפותיו ושיטותיו על החיים בכלל. הוא ראה אותם מתוך הרהורי לבו, מתוך הסתכלות חיו הפרטיים, שנבעו מתוך מקור מדות טובות ותרומיות מתוך טווח-ראיה מרחיק לכת, הצופה לחיק העתיד, וכך הצמיד את רעיונותיו הוא לביאוריו למס' אבות מרכז המידות, בבחינת „מאן דנפח מדיליה נפח“. אם נקח מתוך ביאוריו דוגמאות מצומצמות באילו מקומות, הרי משקפות במדת מה, את הלך רוחו והשקפתו של המחבר על החיים: (א) בפירוש המשנה רבי אומר, איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, יבור, פירושו: לזקק דכל מצוה שהיא תפארת בעיני השי"ת, וגם האדם, כטלית נאה ואחרוג נאה צריך לזקק מחשבתו לשם שמים בלבד שבקל יטה אשורו. (ב) ומכאן שצריך האדם לדעת, לזקק את דרכו בשעה שיש לפניו שתי דרכים: תורה ודרך ארץ, או גם הדרך ארץ צריך לנבוע

מתוך התורה. והכל למחשבה לה' כפי פירושו במשנה „אם אין תורה אין דרך ארץ, אם אין דרך ארץ אין תורה“. מפני שאילולי דרכי התורה, הגודרים בעד הגזל והאונאה, לא היה דרך ארץ, שהם עניני המסחר והקנין בעולם, שאיש את רעהו גחל וחומס חיים בלעו, וראה שם באריכות (עמוד פ"ג). פירוש על המשנה (פ"א מ"ה) יהי ביתך פתוח לרוחה, פירוש הדבר: „שכל איש מר ומצוק, ימצא ביתך פתוח להכנס ולמצוא הרוחה לצרתו, הרעבים ישבעו, הערומים יכנסו לבקש כסות, האיש שיש לו נושים, ילך לביתך לבקש כסף פדיון נפשות, החולים לבקש מזון ותרופה, העשירים לדבר עליהם למלך או לשלטון, ואם אין בכחך לעשות, אל ירע בעיניך צעקתו, ומפייסו בדברים“, רעיון חדש ומפכה מדות טובות. (ד) וכן ביחסו לבני אדם. אנו מוצאים רעיון קולע בפירושו על המשנה „אוהב את הבריות ומקרבן לתורה“ (פ"א ה"ב) ובו מובלט ענין התוכחה ומהותה. ואומר: כשתוכיחם תחוס על כבודם לא בועף וקצף, כי אם בדברי אהבה, ועי"ז תקרבם לתורה, דאין אדם שומע עצת שונאו, ובזה אולי — אומר — פי' הפסוק: הוכח תוכיח את עמיתך. ז"א: אם אתה מחשיב אותו לעמית ורע, בלי שנאה ותחרות, וזהו מה שאמרו (שבת קי"ט) לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה. וביומא דף ט', „לא חרבה ירושלים אלא מפני שנאת חנם“ כי האחד הסבה להב', כי על ידי פירוד לא יקבל תוכחתו. כמו שאמר ר' טרפון (ערכין ט"ז) „תמה אני אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח. אם יאמר לו טול קיסם מבין שיניך אומרים לו טול קורה מבין עיניך“, וזהו: לא תשנא את אחיך בלבבך, ואז הוכח תוכיח את עמיתך... (עמוד כ"א). (ה) באהבת האדם מצטיין גם פירושו על „והוי דן את כל האדם לכף זכות“ (פ"א מ"ו), לא אמר כל אדם אלא כל האדם, פירוש הדבר, תקח לך בחשבון הערכת כל האדם, תתבונן בכל עניניו ומסיבת חיי, אז תדין אותו לכף זכות, אם עשה איזה מעשה לא נכון, שיתכן מפני סבות שונות, וכן בפירושו בהרבה מקומות מתבלטת אישיותו האדיבה העדינה ומרום ערכה במדות ובאהבה בגנות הפגמים והלקויים בחיים, קנאה, שנאה, מתלוקת, כבוד מדומה, שקר וצביעות, ועוד ועוד. וכן הערכה נכונה יסודית ומקורית של המדות הטובות, האהבה לזולת והמסירות למצוקת בני אדם, זהו חוט השני העובר על פני פירושו לאבות, החורזו במחרוזת את הלך רעיונותיו והשקפותיו. (ו) באהבת א"י, מבוטא יפה הרעיון המופלא של „א"י לעם ישראל על פי תורת ישראל“ בפירושו בעקבות רבי יעקב עמדין בספרו „לחם שמים“ על דברי המשנה (פרק ה' משנה כ') „יהודה בן תימה אומר הוי עז כנמר וקל כנשר וכו', הוא היה אומר, עז פנים לגיהנם ובושת פנים לגן עדן, יהי רצון מלפניך ה' אלקינו, ואלקי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך“ המסביר את זה בצורה הגיונית, שזה חוזר על למעלה, שציוה להיות עז כנמר, וכשאנו נתונים בגלות, הרי ניטלו ממנו העוז, העצמה ואמיצת הלב, וארץ מולדתו של אדם חוזרת ומקנה לו מדת העוזות, לכן ביקש: „יהי רצון שתבנה עירך במהרה בימינו“ ותשיב לנו את העוזות והאומץ הדרושים בשלימות, אולם יחד עם זה, צריכים לשלב את התורה לעזות הלאומית הזאת שלא תפרוץ לאפיקים לא טהורים, לזה בא אחריו המשפט „ותן חלקנו בתורתך“, בשילוב התורה וקיום מצוותיה, נדע להשתמש בעוזות שלנו בבנין הארץ ותחיתה, עזות דקדושה ועזות לאומית גם יחד, וזה רעיון נפלא הראוי לאומרים.

אב ובן מופיעים בספר. וכאב כן בנו, לאורך ימים ושנים, הרב ר' זאב אריה רבינר, הולך בדרכי אביו הגדול ז"ל, וידו בכל, בעריכת הספר הזה ובהוצאתו לאור עולם. ויתרה עשה, הוא הוסיף נוסף גדול מדיליה הנותן גוון מיוחד, פאר ותפארת לספר כולו, ושתים עשה: א) הוסיף את פירושו לפרק ו' במס' אבות, מה שלא נשאר מאביו ז"ל בכתב יד וקרא לו "רזא דקנין תורה". בפירושו זה נותן לנו המחבר תמצית של פירושים מלוקטים יפים ונוצצים, המאירים והמבהירים את מאמרי חז"ל במשניות שבפרק זה באבות, בצורה הראויה ביותר. המחבר ידע מה ללקט ומה להברר, הוא דלה מאוצר המקורות את הטוב והמשובח, את היפה והמעודן, חרו קטע לקטע וקלעם למחרוזת אחת נוצצת. מפאת הקצור אנו נמנעים מלצטט אילו קטעים, אולם כדאי לצטט מה שמביא על המימרא "גדולה תורה מן הכהונה ומן המלכות" (פ"ו מ"ו) בשם המהר"ל מפראג, שגדול ערך התורה מן הכהונה והמלכות ומביא דברי הנצי"ב בבאורו על התורה בפ', "ויחי" וישם את אפרים לפני מנשה, על זה בא הכתוב להגיד להקדים כבוד התורה לפני כבוד ההנהגה, וכן בכל דור ודור... ודבר זה אקטואלי עכשיו...

ב) הוסיף בתוך ספרו של אביו ז"ל כשבעים קטעים חדשים המשולבים יפה בתוך הפירושים והנותנים גוון מיוחד מתוך זה גם לפירושו של אביו ז"ל. יש בהם משום דברים נפלאים, אשר מצא אותם אחרי יגיעה חטוט ונקור במקורות הראשונים והאחרונים ואגרם, כנסם ורכזם כאן.

ג) ברכה בפני עצמה קובעת, הפירוש הכולל והמקיף על המימרא "בן בג אומר, הפוך בה והפוך בה דכולא בה" וכ"ו המשתרע על י"א עמודים שלמים ובו תמצית הפרושים המעולים, שהביא המחבר ממרחק והצליח לתת הערכה מקיפה על המימרא הזאת מכל הבחינות.

ואמנם "ברא כרעא דאבוהו", וכבר אתמחי בספריו הרבים שחיבר, שעשו רושם גדול בקהל הלומדים והמעיינים והם: א) השבת העם והארץ, ב) רזא דחיי, ג) טללי אורות, ממשנתו של הגאון ר' יצחק יעקב רינס זצ"ל, ד) פני שבת, ובהם התבלטו כשרונותיו של המחבר בליקוט החומר המנופה, בעיבודו ובצחצוחו, בסידורו ובריכוזו שהוא לפני ברכה, ומשמש אוצר בלום ונכס עשיר של ידיעות, רעיונות, מחשבות והשקפות. גם בספר זה הולך בדרך זו, ומעניק לנו שוב מאוצר ליקוטיו וידיעותיו, ועוד ידו נטויה לזכות אותנו בחומר עשיר כהנה וכהנה. ולמחבר הבן, ברכה כפולה שימשיך לטפל בכל נימי נפשו בכיבוד האב, ולהוציא לאור את יתר כתביו המהוים פאר בעולם התורני, וכן יוסיף להעניק לנו מפרי עיוניו העצמיים המפכים, להוסיף נדבכים בחומת התורה, אהבת ישראל ואהבת ארץ ישראל, יפרת, ישגשג ויתרענן ביתר שאת ועוד, בעבודתו הענפה הזאת, ויראה עולמו בחייו.

כה לחי!

ספרות
המכון ללימודת הש"ס הישראלי השלם
ימיסר: כל זרע מאי רבי אינך זיל

ו. שארית מנחם

שלשה חלקים. מסודר לפי פרשיות השבוע על כל חומשי תורה ומועדים — מאת הרב ר' שמואל יעקב רובינשטיין, רב דאגודת הקהלות בפאריז.

א

שלשה ספרים נפתחים לפנינו והם מרובי הכמות והאיכות, בהם מכונסים מאתיים שלשים ואחד מאמרים שלמים המהוים משורת־מסכת מקיפה וכוללת, ואוצר בלום ומלא חומר רב גווני וססגוני בשטח הדרוש, ההטפה, ההגות והנאום, המוסר והחסידות, ממש מצבר גדול ואנציקלופדיה חיה, לרעיונות נוצצים, בהירים ומזהירים, להשקפות יסוד בתורה, ביהדות ובחסידות, לחידושים וביאורים לדברי חז"ל ולפענוח אגדות סתומות ומעורפלות ההבנה; אמרות נוקבות ופתגמים מאלפים ומעוררים את הנפש והרוח. ועל כולם, גרגירי הלכה על נושאים שונים, המהוים מסגרת וזר זהב מסביב לכל פסיפס החומר המרובה, המראה כי המחבר ידיו רב לו, לא לבד במקצוע הדרוש וההטפה, אלא שהוא תלמיד חכם ובקי במכמני התורה וההלכה. בהיות המחבר נצר מטעי החסידות, בהסתופפותו בצל האדמו"רות של קוצק ולומאז, סיגל לו באופן מיוחד גם דרך חסידות ברעיונותיו ובפירושיהם ובדרכי המחשבה שלו. אין לך מאמר ומאמר שלא ישולבו בו דברי חסידות משלשלת גדולי האדמו"רים, מהבעש"ט זצ"ל ועד גדולי האדמו"רים שחיו אתנו בתקופה האחרונה, ועל ידי כך מקבל החומר צורה חיה מלבבת נוקבת ומעוררת החודר ללב ומפיה רוח חיים בבחינת „מאן דנפח מדידיה נפח“...

בשטח הדרוש והאגדה, משתמש המחבר באיתני הדרוש ומפרשי התורה הלא המה: בעל העקדה, האלשיך, „כלי יקר“ אור החיים, המגיד מדובנא, הספורנו, חתם סופר, כתב סופר, משך חכמה, תכלת מרדכי ועוד, ובשטח החסידות, — ממבחר הספרים של האדמו"רים: כגון: נועם אלימלך, קדושת לוי, עבודת ישראל, קול שמחה, ישמח משה, שפת אמת, ישמח ישראל, שם משואל, ועוד. ונוסף על תורה שבכתב, שהמחבר מצטט את דבריהם ממקורותיהם, מושיט לנו המחבר בקנה, דברי תורה שבעל פה ששמע מהאדמו"רים, וביחוד מהאדמו"ר מלומז זצ"ל, שהסתופף בצלו [שבא לידי בטוי נלבב, (במאמר ק"ז) האומר: „שחביבים עלי כל הגה ושיחה ששמעתי במשך שלשים שנה] העושים רושם מיוחד, והמתבלים ומסממנים את הענינים הנידונים.

למחבר יש תפיסה עמוקה וחודרת על החיים הצבוריים והפרטיים גם יחד, והצליח להתאים את דרושיו ואמרותיו לרוח־היום, ולתהליך החיים הממשיים התוססים האקטואליים ביותר, וכפי שמגדיר בעצמו בהקדמתו לספר הראשון וז"ל „כוונתי היתה להציג דבריהם במחזה לפי רוח היום ולהראות, כי דבריהם הם חיים ואקטואליים גם היום, כי מה שאמרו בענין אשר אנכי נותן לפניכם היום, „שיהיו בעיניך כאילו היום ניתנו“, אינם סתם דברים אבסטרקטיים. רק פשוטם כמשמעם אשר כל דברי התורה הזאת כל דבריה חיים ממש, והם רעננים בכל עידן ועידן ולא כדיוטגמא ישנה, ואולי בשביל זה כדאים הם הדברים שיבואו בכתובים“.

ואמנם המחבר לופת את החיים ואופפם הן בהשקפות על חיי הצבור והעם, בארצנו ובארצות הגולה, והן על חיי הפרט. בכאן משתקפת גישתו וזיקתו למדינת ישראל ולתקומתה, לבעיות האקטואליות ביישוב, למצב היהודים בגולה, ולבעיותיהם

המיוחדות. ביחוד נשמע מתוך ספרו הד קולה של תקופת השואה, שהמחבר עבר עליה ושתי-מצה את דם תמציתה (כי על כן קרא את ספרו „שארית מנחם“, על השארית שנשארה ממשפחת אביו מנחם) ועל השריד המועט שניצל. מצטיין המחבר באימרותיו על המועדות, על חיי שמתות של מצוות, ברית מילה, בר-מצוה, חתונות וגם מילי דהספידא; כן על עניגי חנוך, צדקה, גמילות חסדים, שבת, טהרת המשפחה, דברים אקטואליים יומיומיים שמטרתם עמידה על המשמר בשמירת ערכי הקודש והמקדש, וטפוח מעשי הצדקה ומידות טובות והשרשתם בחיים, והכל בסגנון חי מלבב ומושך את הלבבות, ותיתי לו!

ב

אם לעמד על חידושיו של המחבר וברקי רעיונותיו על פני מרבד ספריו, אין אנו מספיקים, דיינו לציין את המקומות אשר בהם משתקפת דעתו של המחבר וכן גישתו ויחסו לשאלות כלליות כגון: אהבת התורה, אהבת ישראל, שלילת הגלות ואהבת ארץ ישראל, אשר חרוזים ומשולבים בדברי חז"ל המבוארים על ידו. מדת אהבת ישראל המקננת בקרבו נכרת ובולטת מאד בתוך מאמריו. הוא מדבר על האחדות והחטיביות הישראלית, שזה מקור גאולתנו ופדות נפשנו, רעיון זה מפתח הוא בכמה מקומות, ולדוגמא: בפ' ויקהל (מאמר ע"ו) שעומד על דברי הילקוט (ויקהל) אמר הקב"ה „עשה לך קהלות גדולות, כדי שילמדו דורות הבאים“ וקהלות גדולות דייקא, להקהיל את כל עדת בני ישראל, ומכולם, וע"י כולם יעשה המקדש. ובזה הכוונה שבפרש"י „למחרת יוה"כ“, כשירד מן ההר אמר ויקהל, דוקא ביוה"כ, שבו מתחשלת האחדות הישראלית, אחרי שנשמע ביום זה „על דעת המקום בישיבה של מעלה וישיבה של מטה להתפלל עם העבריינים“ ואחרי שכולם באגודה אחת בלב שלם, כאיש אחד, או אז, נאמרה פרשת ויקהל, וזה יסוד ומשתית לדורות הבאים...

מדבר על כחו של הכלל ומעטיף את הרעיון במצוות ד' מינים בסוכות שהם סמל האחדות, וכלל ישראל „ולולב צריך אגד“... וסמל הסוכה הוא יסוד האחדות „כל ישראל ישבו בסוכות“... והכלל מחזק את הקיום „ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם“... ז"א: אם הרבים נפקדים ביחד אין פרץ ואין צווחה יוצאת, ואין נגף חלילה... (מאמר קצ"ב) וכן ממשיך בפ' עקב במאמרים (ק"נ—קנ"ב) בדבר כחו של צבור, שזה היסוד של המנורה העברית שהיתה תרכובת של פרקים והיתה אחת, אחידה ושלמה...

ובדרך זו הוא ממשיך בקשר עם העבודה המשותפת עם כל חלקי היהדות מבלי הבדל שיטה ומעשים. ודבר זה בא לידי בטוי בכמה מקומות: א) במאמר (מ"ה, פ' ויחי) בפירש"י לפי תרגום אונקלוס, שורקה אלו ישראל בני אתונו „יבנון היכליה“, ואומר: שגם הפחותים שבעם, שהם בבחינת „שורקה“ ענפים שדופים ומדולדלים מעץ הגדול, אינון יבנון היכליה, המה יבנו את המקדש... ומאן נינהו מתי יחזקאל? שמואל אמר אלו בני אדם שכפרו בתחית המתים, רב ור' ירמיה בר אבא אמר, אלו בני אדם שאין בהם לחלוחית של מצוה, ר' נפחא אמר אלו בני אדם שחפו את ההיכל בשקצים וכו'. ואמנם — הוא אומר — גם את אלה צריכים לקרב בבנין הארץ ובתקומת העם, ויחד נבנה את ההיכל... ב) ובבטוי נוקב יותר

בענין זה נמצא במאמר (פ"ט פ' מצורע) על הפסוק „ויצא הכהן אל מחוץ למחנה וראה והנה גרפא נגע הצרעת מן הצרוע“, ומליט כאן את הרעיון, שצריכים לצדד בהתקרבות אל החפשיים ולא להתרחקות מהם. ומתפקידו של הכהן, אוהב שלום ורודף שלום גם לצאת מחוץ למחנה, לאלה שעזבו מחנה אלקים, תורת אלקים חיים, ולהשתדל ולהתמסר לרפא את נגיעיהם ולשרשם... והתורה מעידה על ההצלחה „והנה גרפא נגע הצרעת מן הצרוע“, וצריכים לקרב ולא לרחק, ועל אחת כמה, בבנין הארץ. ומדת התקרבות זו יש ללמוד מן האבות אברהם יצחק יעקב ובצירוף דברי הילקוט (חקת רמז תשס"ד) „אל אין הקב"ה רוצה במי שאומר על ישראל דלטורן... יעו"ש, וראה עוד מאמר (מ"ט) בתאור הענין של הסנה „להורות לבל ידח ממנו נדח“, וגם בריקנים שבאומה, גם בהם נמצא טמון אש ה', ושלחבת יה נמצאת בתוך תוכו של כל אחד מישראל, ועל כן אין לרחק בהחלט את מי שהוא, כי גם „מרחוק ה' נראה“, כל זה נרמז במחזה שנראה אליו ה' בסנה, „ועתידים אילני סרק שבא"י שישאו פירות“... (כתובות ק"ג ע"ב), וכן עוד במאמר (נ"ג, וארא) ע"ד לימוד זכות על ישראל, על הנושא: „יחד שבטי ישראל“, לפי הפסיקתא: „לפי שיעקב קנתרם לשלשה שבטים הללו, חזר ויחסם, לומר, שחשובים הם, ומביא אמרתו הקולעת של האדמו"ר מלומאז ז"ל על המימרא: „אמר הקב"ה יפה אמרת אני יודע ומודיע מי חטא ומי לא חטא“; כי גם אותם שנראים חוטאים, לפני גלוי שגם הם לא חוטאים בעצם. וזהו: „מי חטא ומי לא חטא“, פירוש שגם ה"מי חטא" גם הוא „לא חטא“... והבן.

אהבת ארץ ישראל ובנינה מפכה בלבו בכל עזו, וכאה לידי בטוי בהרבה מקומות. הוא מדבר בעזו בעד שלילת הגלות, ומאמץ ומעורר לעליה לארץ, ליישובה ולבנינה. במאמר (מ"ז פ' שמות) מביא את אמרתו הקולעת של האדמו"ר מבלז ז"ל (ומצאתי את זה גם בס' „מקרא מפורש“ להגר"י טרונק מקוטנא פ' שמות), על הפסוק: „ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה“, שהכתוב בא לומר אשר השבטים שבטי יה, היו בבחינת הבאים בלשון הוה, כאילו עכשו באו, ואף שהיו במצרים זמן רב, בכל זאת לא פג טעמם וריחם, טעם וריח א"י... וכן צריך כל יהודי לחוש ולהרגיש בהיותו בגולה, שזה רק מעבר זמני, וכאילו רק זה עכשו בא ולא להשתקע שמה ומטרתו לארץ הקבועה: ארץ ישראל...

הוא מדבר נגד העבדות, השפלות ההכנעה בתור פגם וגרעון פנימי. בהיות שעם ישראל מטבעו נגד העבדות, ופרשה ראשונה אחרי קבלת התורה משפטים, מדברת על העבד ועל השלילה של העבדות בתוככי ישראל גופא, ועל אחת כמה עבדות והכנעה כלפי אומות העולם. במאמר (ס' פ' משפטים) בשם „עבדות וחירות“, מאריך בזה. הוא מתעכב על הפסוק: כי תקנה עבד עברי, כלומר: אם הוא מוכר את עצמו לאדם כבר הוא עבד ושפל... וכדברי הגאון ר' יהונתן איבשיץ ז"ל על הפסוק: „וכי ימכור איש את בתו לאמה“, פירוש אין היא נמכרת לאיזה גברת, רק הקונה אותה אף היא אינה אלא אמה... „כי עבדי הם ולא עבדים לעבדים“. ביחס להכנעה לעמים אחרים מדבר במאמר (ק"ס פ' חוקת) על סכנת ההתקרבות לגויים ומבאר שמיתת אהרן הכהן באה בעטיה של השליחות לאדום, כי אמנם בפעם הראשונה היתה השליחות על פי משה, אולם בפעם השנייה לא נאמר וישלח משה אלא בעצמם התקרבו, וזה היה חטא קשה שגרמו למיתת צדיק... דבר זה מתבטא

כפי שהוא מדגיש, בדברי (המהד"ר פ' לך) „ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי“ „ר"י אומר כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד“, לשמור על העצמאות היהודית ברוח ובחומר — ולהדגיש תמיד בגאווה וגאון את „העברי אנכי“, מבלי להתחשב עם כל עולם הגויי שמעבר למיתרס היהדות...

כך מפיח המחבר באימרותיו רגשי תקווה לעתיד עמנו בארצו בלבנות ההמון בגולה ומגרש את היאוש שהצטבר עם תקופת השואה. הדבר בא לידי ביטוי במאמר (י"ח, שמות) על המדרש „ר' עקיבא היה יושב ודורש, וראה הצבור מתגמגמ, בקש לעוררם אמר: מה ראתה אסתר למלוך על קכ"ז מדינות? אלא תבא בת בתה של שרה, שחיתה קכ"ז שנים, ותמלוך על קכ"ז מדינות" ז"א: שבשעת צרה ומצוקה, יש לחשוש להרדמת הצבור וההמון בגאולתו ופדות נפשו, וכן היה בתקופת רבי עקיבא תקופת היגון והמצוקה. אז בא ר"ע ועורר את הקהל, והביא לדוגמא את אסתר, שלא חסכה כל עמל מלהפיח רוח תקווה בקיום עם ישראל ובהצלתו מכליון חלילה. והתקווה הזאת מקננת בנו עוד בימי אברהם ושרה, שכבשו לנו את הדרך לגאולה ולפדות. גם בשעה זו קורא המחבר לחזוק, לאימוץ ולעידוד, וללא יאוש! וכן במאמר (נ"ט פ' בשלח) מוסיף לדבר על כחו של העתיד, ועל יעודו הנשגב של עם ישראל, שלא יפול חלילה בנופלים, למרות מצוקותיו „ונפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל" וכך הוא אומר: „או ישיר“, עלה בלבו שישיר, ו„מכאן לתחיית המתים מן התורה" פירוש, אף שלעת עתה אינו רואה כלום, אבל עלה בלבו שישיר על העתיד, והכל הולך אחר החתום. ממילא „מכאן לתחיית המתים", שאף כי ההתחלה היא העדר, מיתה ורקבון, עכ"ז בראותנו כאן התחלה מעציבה מרה כלענה ואחר כל אלה תוצאות מאירות ומזהירות, הלא אין לך תחיית המתים גדולה מזו גם עכשו אנחנו אומרים, ממשיך המחבר — „שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה“, ע"י ההריסות וההשמדה, נזכה להתעלות משפל מצבנו, ולהתרומם ממדרגת עבדים לבנים בבחינת „והדרך", והדר מלכות, ו„או ישיר משה ובני ישראל". והדברים רוטטים נוקבים. ויש לציין כי הדברים נאמרו כפי עדות המחבר „תיכף בבואו חזרה לפאריס מנשיקי הסלעים והמערות שהיה טמון ארבע שנים"... וראה עוד במאמר (ל"א פ' וישב) בשם „במחבא" ומאמר (ל"ד: יום התוכחה).

השקפה נאמנה על גלות וארץ ישראל אנו מוצאים ברעיון היסודי במאמרו (מ"ב, פ"ב, פ' ויחי) שאצל פטירת משה רבנו ע"ה נאמר: ויתמו ימי בכי אבל משה, ואצל יעקב אבינו ע"ה נאמר: ויעברו ימי בכיתו וגו', ולא נאמר ויתמו רק בלשון העברה שמשמע העברה לשעה, מחמת שבשעה שמשו רבנו ע"ה נסתלק, מצאנו צאן קדשים על פתח שערי ארץ ישראל והוא שסמך ידיו על יהושע תלמידו, והוא שהתחיל תיכף בכיבוש וחילוק, אז תמו וגם ספו ימי בכי ואבל ובאו תחתיים שנות שמחה, נחלת הארץ ובנינה. מה שאין כן יעקב אבינו, צוואתו שצוה לבניו היתה על סף והפתח של הגלות והחשכות, סילוק שכינה, סתימת עין ולב, גלות ועבדות, אז לא תמו ימי הבכי רק ויעברו לשעה...

וקורא המחבר להמון בית ישראל לעליה ולהתישבות ממש בארץ ישראל, באשר זה גורם לכיבוש הארץ ולהתקרבות הגאולה, ודבר זה בא לידי ביטוי במאמר (מ"א פ' ו—ח) על הפסוק „ויבא מלאך ה' וגו' וגדעון בנו חובט חטים בגת להניס מפני מדין וירא אליו מלאך ה' ויאמר אליו ה' עמך גבור החיל, ויאמר אליו גדעון

בי אדוני יש ה' עֲמָנוּ ולמה מצאתנו כל זאת וגו' ויפֶן אליו ויאמר, לך בכחך זה והושעת את ישראל מכף מדין הלא שלחתיך ומליט בזה את הרעיון, שיסוד ושורש ישועת ישראל מונח בכח חביטת החטים, בכח העבודה, ההתיישבות, הפיתוח של הארץ, קיבוצי גדתי ישראל ושיכונם, וכאן מונח הגרעין של קיום ישראל בארצו וישועתו הנצחית... אף כותב הטורים האלה משתמש בהזדמנות זו ומוסיף נעימה נוספת, שבכח זריעת החטים ותבטתם, אנו מניסים ומבריחים את הפלשתים ולא בחרב וחנית, רק בכח עבודה מיזעת ויסורי חלוציות... והכל עולה בקנה אחד, וראה עוד מאמר (ל"ט פ' ויגש) על הנושא „התיישבות” יעו"ש.

והתיישבות זו בהפרחת השממה והפיכתה לגנים פורחים, בחרישה וזריעה ובקצירה וכו' יכולה ליהפך ע"י עובדיה מחומריות פשוטה לקדושה וטהרה בבחינת: תורה ועבודה, הרעיון הזה מבליט המחבר במאמר (קכ"ג פ' בלק) על המדרש במדבר רבה פ"כ י"ט ובתנחומא בלק סימן י"ב. ורש"י בפרשתנו: „אין חשבון במצות שהם מקיימים בעפר” ז"א: בזה מעלים את העפר, את הגוש החמרי לדרגא של קדושה, הן במצוות התלויות בארץ והן בעבודת האדמה גופא שהיא מצוה, כדעת החת"ס בסוכה (ע' ל'), ד"ה אתרוג הכושי יעו"ש, ו"מי מנה עפר יעקב"... וזה רעיון מבריק ויפה.

ובנין ארץ ישראל נקנה ביסורים, בסבלנות לא תשוער, במסירות נפש ממש, ובקרבת. רעיון זה הוא מפתח בכמה ממאמריו. במאמר (ה' פרשת לך) בענין המלחמה של ארבעה נגד החמשה, ורדיפת אברהם אחריהם, ו"ירדפם עד דן" לשם מה נזכרו הדברים הללו? אלא התורה מראה לנו, כי מתחלת כיבושנו את הארץ נתקלנו במאבק ובמלחמה עזה נגד הגויים המתפרצים, מרובים נגד מועטים, ונצחנו אותם ו"מעשי אבות סימן לבנים", אברהם כבש את הארץ דרך מלחמה ומסירות נפש, וגם בניו ובני בניו יצטרכו לעמוד מערכה מול מערכה, שארית הפליטה אודים מוצלים מאש, נגד עם רב. אבל הדרך כבר נכבש לפניהם, ובעזר השי"ת יתקיימו דברי הנביא (ישעי' מ') יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו, ירדפם יעבר שלום וגו'. ובמאמר (י"ג פ' וירא) אומר: כי נסיון העקדה של אברהם אבינו זה ה"צדה לדרך" לדורי דורות... ובפירש"י: היום הזה הימים העתידיים וכו' ובמדרש אגדה: „ד' יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורעניות וכו' בכל הדורות". מסירות הנפש בעד האומה והארץ בכל הדורות, זהו הקו הנטוי על פני מרבד ההיסטוריה שלנו, מעקדת יצחק דרך עקדות קרבנות מדור דור. ובמאמר (פ"ח, פרשת תזריע) מרחיב את הרעיון בהסברת הענין, שיש להתפלא שעל ראובן שיעץ על יוסף להשליכו הבורה, אשר אמרו (שבת כ"ב) אח"כ משמיה דר"ת, והבור ריק אין בו מים וכו' מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו, ועל כ"ז בא הכתוב כמעיד „וישמע ראובן ויצילהו מידם". ויהודה שאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו וגו' לכו ונמכרנו וגו' ושע"י עצתו נתעלה יוסף עד שמי מרום, ואחר כל אלה, אמרו (סנהדרין ו' ע"ב) כל המברך את יהודה אין זה מברך אלא מנאץ, שנאמר ובוצע ברך נאץ ה' ? אלא כאן נעוץ הרעיון של מסירות נפש בעד א"י, ראובן יעץ להשליכו לבור, אבל הבור הזה הוא בארץ ישראל ואם יש בו נחשים ועקרבים, הרי יאבק בהם במסירות ובמסירות נפש, עד שינצחם בעזרת ה' העושה לנו נסים, וינקה אותם מתוך הבור, והוא ישאר למקום פורת, משא"כ יהודה יעץ להובילו

מצרימה, ואף שעי"ז התקרב לחצרות מלכים, אבל הוא נמכר לחוץ לארץ ובסופו של דבר התחנן לומר: סקד יפקד אלקים אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם אל ארץ אבות, ועל כן: „המברך את יהודה אינו אלא מנאץ“... (עיקר הרעיון נמצא בס' „דרשות אל עמי“ (ח"ג דרוש ג') להגרמ"א עמיאל ז"ל). ומה מאלף הדבר שההסברים הללו נאמרו עם תגיגת חג העצמאות החמישית של מדינתנו, בפאריס... ומה מרהיב הרעיון בנושא זה על מסירות הנפש ועל הקרבנות למען בנין הארץ ותקומתו, במאמר (נ"ה פרשת בא) על הפסוק „והיה הדם לכם לאות ולא לאחרים לאות, מכאן שלא נתנו הדם אלא מבפנים“; והענין בזה אומר הוא: „אשר הדם הזה הוא לכם לאות ולא לאחרים, בעוד שכל הדמים שנשפכו כמים ממבחר אחינו בעד ארץ לא להם, דם זה היה לאחרים לאות ולא לכם לכל צרכיכם, הדם נשפך מבחוץ, היה לשעירים לשדים ולמוזיקין. אמנם משה רבנו ע"ה בעת גאולתם אומר: „והיה הדם לכם לאות, מהיום „התחדש הזה לכם“, כל התחדשות הכל היא „לכם“, ובעדכם ואף אם ח"ו בדמים קננהו, אבל על כל פנים יהיה הדם לכם לאות ולא לאחרים לאות! הדם יהיה ניתן מבפנים דם קדושים במקום קדוש בעד ארץ קדושה, והיה הדם לכם לאות על הבתים, על ידי הדם תראו אי"ה בקרוב את בית ה' בנין עולם לעם עולם בקדושת עולמים“... וזהו „לרוח היום“ ממש, ובימינו היתה זאת... ואין שהות לחכוי ולהמתנה בבנין הנצח של הארץ ותקומתה, שהרי אויבים ושונאים מוקפים מסביב לגבולות, ובכל כדור הארץ... לכן צריכים זריזות מצדנו במסירות נפש הזאת. דבר זה מתבטא יפה ברעיון קולע במאמר (קכ"ו פרשת בלק בשם „זריזות“) על הפסוק: ויקם בלעם בבוקר ויחבוש את אתונו ובמדרש שם: „אמר הקב"ה כבר קדמך אברהם שהשכים לעקוד את יצחק בנו“. זוהי המדה הנגדית כלפי זריזות שונאינו ואויבנו המתיצבים נגד עמנו, להכחידו ולהשמידו, חלילה. תבא איפא זריזות זו של אברהם ויצחק — עקדת יצחק, הסמל והדוגמא של מסירות נפש והקרבה עצמית, למען לבטל ולקדם את הזריזות של הבלעמים השונים הבאים לקלל את ישראל, זריזות של „מקור משחת ומזג הטמא“...

ורעיון כולל ויפה מביע המחבר על נושא זה, במאמר (קס"ט, לפסח) על הנושא: „כי בחפזון“ כי מה סבת החפזון שאנו מוצאים ביציאת מצרים הלא נאמר לנו ביעוד העתיד כי „לא בחפזון תצאו“, אלא — אומר — צריכים פעם גם להשתמש בחפזון ובדלוג, למהר ולהחיש את הגאולה, כי יתכן כי בשהייה יתירה נאחר את הגאולה. כן היה המצב במצרים: „גוי מקרב גוי“... לפיכך היה צריך להיות בחפזון, בכדי להציל את עם ישראל מבלע. „פסח“, משמעו פסיחה, פטיעה גדולה ודילוג „אשר פסח ה' על בית ישראל“, צריכים החשה ומהירות להצלת עם ישראל „ולא יכלו להתמהמה“ בבחינת: ו„דלוגו עלי אהבה“... הפסיחה הזאת, הדילוג והחפזון האלה, באו בעתם ובזמנם כפי מצב עמנו, ולפיכך „אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן“ ז"א: שצריכים שהטעם של הפסח ישאר בפינו, שבדרך גאולה זו נלך במרוצת הזמנים והתקופות. ולשם זה נאמר לנו: „שמור את חודש האביב“... ואמנם גם זה הוא ל„רוח היום“ ממש, ועדים לנו נאמנים: מלחמת הקוממיות לפני תשע שנים, ו„במבצע סיני“ לפני חצי שנה שאלה היו כורח"השעה, בחפזון ובדילוג, בכדי לסכל את מזמת ההשמדה של שונאינו, המכתרים והמסובבים אותנו... אכן, ליכא מידי, דלא רמיזא באורייתא...

המחבר לא פסח אפילו על שאלות חזוניות, על היחס של אומות העולם כלפי בעית ארץ ישראל, וכן על הצעת בינאום ירושלים, וגם בהן חודר דרך המשקפת של תורתנו, בעקבות האמרה הקולעת של האדמו"ר ר' בונם ז"ל על „ויכרתו שניהם ברית“ ז"א: גם בכריתת ברית עם אומות העולם נשארו „שנים“ — שונים, מבחינת הרוח ובין מבחינת העזרה והתמיכה, ו„חסד לאומים חטאת“. ואם הכריזו לנו באר"ם עצמאות מלאה למדינת ישראל, הרי „אין טובתן שלמה“, וצרות על צרות מתגברות, והרינו רואים אותן נוטות חסד וחולקות מחמאות וכוניות יתר לעמי ערב שונאינו בנפש... ויפה מליט את הרעיון במאמר (מ"ו ויחי, „כתרים וקוצים“) במה שהדגישו חכמינו ז"ל (סוטה ד' ג') על הפסוק ויבאו עד גורן האטד אשר בעבר הירדן וגו'. לשם המאורע „שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה, וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב, עמדו כולן ותלו בו כתריהם והקיפוהו כתרים כגורן המוקף סייג של קוצים“ ואומר: „לכן בא הכתוב כאן להודיע כי באו עד גורן האטד, זאת אומרת: אשר כל הכתרים שהקיפוהו לארונו של יעקב קוצים הם... טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים, והענין יתואר על שם מהותו הפנימית לא מצד בחינתו החיצונית, כי חחת הכתרים טמונה האש של רציחה, דם ואש ותמרות עשן... על כן גם הכתרים שלהם קוצים יקראו...“ ומוסיף: „הבט וראה בתשומת לב על הזמן שבחרו מלכי הארץ לבוא ולערוך מלחמה עם בני ישראל, בעת שיעקב מוטל בארון דוקא, או בצר להם, או כולם נעשים חרשים ואלמים, כמו שלא שמעו ולא ראו מעולם את יוסף, שכחו חיש מהר את כל מה שעשה להם יוסף, איך שקבץ כל הכסף למצרים, ואיך שכלכל אותם בלבו, במוחו בהשכל ומדע, בצר להם, אבל את הכל שכחו ובאו למלחמה“...

והרי זה בא כמוהיר, לבל להתפאר ולהכתיר בכתריהם שמכתירים את ישראל, אלא לדעת שאין אלה כתרים אלא קוצים... וגם עכשו אנו רואים תופעה זו. אלה שהכתירו לנו כתר של מלכות מחניפים לערבים... ונשארו „עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב“ ולא מתחשבין אתנו... ושוב הדברים נאמרים ל„רוח היום“ ולרוח השעה שאנו חיים היום.

ולבעית „בינאום של ירושלים“, שעדיין לא חדלו הרבה מאומות העולם מלדבר בהצעה זו, הרי מצביע המחבר על השלילה הגמורה של רעיון מסולף זה, בעקבות הרמב"ם שקדושת ירושלים מעולם לא בטלה, ויהיה נא נגד עינינו — אומר — דברי הירושלמי (ב"ק סוף פ' מרובה) על הפסוק כעיר שחוברה לה יחדו, „עיר המחברת את ישראל זה לזה“. ומובא גם במהר"ל, שלכן לא נכנסו ישראל בערבות עד שעברו את הירדן, מפני דא"י מחברת ישראל יחד, אמנם עיקר הערבות וההתחברות דקדושה מקום מוצאו מירושלים הוא „עיר שחוברה לה יחדו“, ואותן המזימות שחורשים עלינו בדבר בינאום ירושלים, תהיינה לתוהו, וירושלים היה תהיה משוש חלקנו, ועיר בירתנו הנצחית, ותבנה ותכונן במהרה בימינו, ואמנם המחבר מתגורר כעת בפאריס, אבל כל כלו נתון הוא לציון ומקראיה, ולירושלים עיר הקדושה, ותיתי לו!

ג

גולת הכותרת שבמחרוזת השקפותיו ורעיונותיו בספרים הללו היא בנקודה הנפלאה המרכזית: „ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל“, עם תחושהו

הלאומית התוססת ואהבתו ללא גבול לארץ והתפתחותה, הרי מבליט ביתר שאת ועוז, את המטרה המרכזית בבנין הארץ ותקומתה, שתבנה ותכונן על פי התורה, ועל יסודות היהדות והקדושה, וזו מבצבצת ועולה, מחורזת ושלובה בכל מאמר ומאמר, המדבר על ארץ ישראל.

במאמר (ז' לך לך) אומר על המדרש (פ' ג"ה) א"ר לוי ב' פעמים כתוב לך לך, ואין אנו יודעים איזה חביבה, אם הראשונה אם השניה, מן מה דכתיב: „ולך לך אל ארץ המוריה“ הרי שניה חביבה מן הראשונה, לך לך אל ארץ המוריה ר' חייא ור' ינאי חד אמר למקום שהוראה יצאה לעולם, ואוחרנא אמר למקום שיראה יצאה לעולם וכו'. בלך לך הראשון אנו מוצאים ענין של מסירת נפש בעד חיבת הארץ, לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך, שכחי עמך ובית אביך, השלך אתר גוון אב זקן, עזוב אותו ולך אל הארץ, כי ההליכה אל הארץ היא שדוחה את כיבוד האב ממש: מסירות נפש. אולם עד כמה שהיא חביבה א"י, היא מושלמת בחביבותה אם מלווה אותה ה"לך לך" השני היינו: „לך לך אל ארץ המוריה“ שמשם תורה הוראה ואורה יוצאות, והוא החביב והוא העיקר, כי כל חביבותו של ה"לך לך" הראשון נעוצה ב"לך לך" השני, ו"כל הדר בא"י כאילו יש לו אלוה" (כתובות ק"י) והיא התכלית והמטרה.

ובמאמר שדברנו לעיל (נ"ט פ' בשלח) על תקות עתידו של עמנו באז ישיר משה „אז לא נאמר אלא אז ישיר, מכאן לתחיית המתים מן התורה“, מוסיף ומפרש, כי כל תחיית המתים של עמנו נובעת מתוך התורה. ממנה ובה אנו שואפים שואבים את תחיית עמנו, קיומנו והתפתחותנו, וכשבאו לאמונה אמונת ה' ואמונת הנביאים, אז זכו למה שזכו, וזהו „תחיית המתים מן התורה דייקא“.

בויכוח הידוע בין יעקב ובניו (בפ' וישלח) שיעקב אמר למה עכרתם וגו' ואני מתי מספר, ונאספו עלי והכוני, והם השיבו „הכזונה יעשה אחותנו? נאמר ליעקב אחר כך: „קום עלה בית אל“, ז"א: אם אתם מפקירים את עצמכם לשם שמים להגן על טהרת ישראל ואז בא מאמר ה': קום עלה בית אל, קום עלה! תקומה תהיה לך מדינת ישראל! ואל תירא עבדי יעקב“ (מאמר כ"ט פ' וישלח), כי הטהרה והקדושה קשורות בתקומת המדינה... והן המפתח לגאולתנו.

ובמאמר (כ"ה פ' ויחי) על „האספו ואגידה לכם“ ובמד' ר' שם, האספו כמה דאת אמר: ויאספו ויטהרו הלשכות, רבנן אמרו צוה על המחלוקת, מכאן מונח גרעין האחדות והשלום בתוככי מדינת ישראל — אומר — אם תתקיים ה"ויטהרו" אז תתקיים „האספו“, כי זו תלויה בזו, אם יסודי הדת תלילה יהרסון, ונהיה עדיי ראייה לחלול הקודש, אז הלא אין שלום ואין אחוה, וע"כ קודם שצוה על השלום, צוה על הטהרה: ויאספו ויטהרו הלשכות „פירוש קודם כל לעשות שלום בין ישראל לאבינו שבשמים, להכניס טהרה וקדושה בהלשכות לגדור פרצות, ואז תוכלו להיות כולכם באסיפה אחת“... ו"א"י עפ"י תורת ישראל“.

ובדרך זו מפרש (מאמר ס"ט „תורה וד"א“ פ' תבא) דברי הספרי שם, והיה כי תבא אל הארץ עשה מצוה האמור בענין שבשכרה תכנס לארץ, ז"א: שבכח ההכרה „כי לה' הארץ ומלואה“ שבא לידי בטוי במצות בכורים, ראשית פרי האדמה אשר א' אלקיך נותן לך „וממך הכל ומידך נתנו לך“ (ד"ה א' כ"ט י"ד) והיא תמצית

האמונה, ורק עם התורה, המבטל כל ראשית ל„ראשון לראשונים ועילת העילות“ עם מצוה זו ואמונה זו, תכנס לארץ, לבנותה ולכוננה, וזה סוד קיומה.

ומכוון יפה בכוון זה (מאמר ס"ב יתרו) בדברי המד' (ויקרא) ד"א, ויקרא אל משה, משל למלך שצוה את עבדו וא"ל בנה לי פלטין. על כל דבר ודבר, שהיה בונה היה כותב שמו של מלך וכו', כיון שבא המלך אמר כל הכבוד עשה לי עבדי, וכי בדין שיהיה בחוץ, מיד קרא אותו, ותמצית הרעיון כי כל עבודה ופעולה בנין ויצירה בארץ ישראל, צריך להיות חקוק שמו של מלך מלכי המלכים, בעקבות דברי האדמו"ר מלואמאז ז"ל, שיכולים לבנות בנין פשוט, ואח"כ ליפותו אבל אין לזה ערך, אם בכל קורה וקורה לא יהיה חקוק שם של מלך, כך בנין הארץ יהיה מושלם ויפה, אם בכל נקודה ונקודה, בכל גדבך וקורה, יהיה חקוק שם ה', ועלינו איפה לדקדק בזה לעצב את דמות התורה, על כל החיים, או יהיה הבנין קיים לעד, ונתכבד בכבודו... וכמאמר ה„שפת אמת“ על הפסוק בתהלים (ק"ו) ויאמינו בה' ישירו תהלתו, אם הכל יהיה ע"י אמונה ולפי התורה, או ישירו תהלתו, שירת העתיד. ורק עפ"י התורה מובטח קיום המדינה...

ומכאן אמונת-אומן עמוקה בה' ובתורתו, אנו מנצחים את אויבינו המרובים הקמים עלינו, בעקבות בעל „בינה לעתים“ והספורנו, שפירשו על מה שנאמר (פ' עקב) כי תאמר בלבבך רבים הגויים האלה ממני, איכה אוכל להורישם לא תירא מהם זכור תזכר וגו' ז"א: אם תאמר בלבבך אשר רבים הגויים האלה ממני, ואין אתה רואה בדרך הטבע ריוח והצלה מעצמת כחם ועזם, ואז כשתראה ותכיר, אשר קצרה יד הטבע להושיע, או אני מבטיחך שלא תירא מהם... (מאמר ק"ס), וכן במאמר (מ"ה פ' שמות) מרחיב את הדבור על הנסים שנעשו בימינו, במלחמת הקוממיות עם המצרים ואומר: „ובאשר שאני כותב זאת באשר המצריים היומיים ערכו מלחמה נגד מדינת ישראל בהנגב, ותודה לה' בעד השמועה הטובה שנחלו מפלה גדולה, ובני ישראל הוציאו אותם בגבורה מפורסמת“, (כתרגום של ביד רמה) כן יאבדו כל אויביך ה', וכפי ששמענו עמדו מערכה חיל מזויינים מראשם ועד רגלם, נגד מערכת אודים מוצלים מאש וכמעט בידיים ריקניות, ועל כל זה המה כרעו ונפלו, ואנחנו קמנו ונתעודד, לכן אמרתי לפי רוח היום, שכבר משה רבינו ע"ה כבש את הדרך להרוג את המצרים בשם החפורש עי"ש במדרש שיש דעות שונות, חד אמר באגרוף וכו' ורבנן אמרו בשם החפורש הרגו, הבט וראה איך שמעשי אבות סימן לבנים, אבל זאת עלינו לדעת כי „לה' הישועה“ כי רק בשם החפורש, ובהשענו על אבינו שבשמים נצליח“, והדברים נוקבים וקולעים!

ד

המחבר מקדיש תשומת לב מרובה לבעיה הכאובה של הירידה מארץ ישראל, על הבורחים ממנה ומוציאים את דבת הארץ, מתוך הסוואת נמוקים שונים, ובתוכם מתוך גילויים שליליים של חוסר קדושה, חילולי שבת ופירצות חמורות בדת, מתוך זעם עצור ויסורי נפש, מגנה את התופעה הזאת בכל כחו ועוז נפשו ולבבו, שבאה לידי בטוי חודר בכמה מקומות.

ואמנם המחבר אפוף דאגה מאד למצב הרוחני בארץ, ועל הפירצות-בקדושה האמורות, אולם דעתו — שיד ביד עם עבודת הבנין והיצירה, צריכים לעמד על

משמר הטהרה ולהשפיע על החיים הממשיים, אבל אל חלילה לברוח מן המערכה, להיפך, מן הראוי להתאבק על חיים טהורים וקדושים בבחינת: „יתמו חטאים“, מפני שארץ ישראל מטבעה ומסגולתה קדושה וטהורה וסוף סוף תתגבר על כל פגיעה ונגעיה הרוחניים ההויים ומתפרצים, ותחזור לטבעה ולסגולתה.

במאמר (פ"ט פ' מצורע) אומר: „מה גדול הכאב לשמוע הסיפורים מהנעשה בארצנו הקדושה, אף שאי אפשר לומר ששקר בפייהם, כי המפורסמות אינם צריכים ראייה. אמת היא אשר הלב מתפלץ ומתמוגג מרוב צער, לשמוע איך שהחפשים באים בחזק יד לבלע את הקודש, עם כל זה, לראות רק את ערות הארץ ולספר כל זה בשביעת רצון, לא זו הדרך וכפירוש אחד מרבתינו נ"ע „תחת אשר לא עבדת וגו' בשמחה“ שיש לך שמחה מ„הלא עבדת“, ז"א: שמחה מהלא עבדת אצל אחרים... על זה ידו כל הדוים, ומבאר את הפסוק ו„בא אשר לו הבית וגו', כנגע נראה לי בבית“ ז"א: „בשום אופן וזמן, אין לומר בודאות ובהחלטיות „נגע“ אלא „כנגע“, בכף הדמיון, „כי מרחוק ה' נראה לי“ כמו שעומד מרחוק לא יוכל להחליט מה הוא רואה (לשון בעל הטורים שם). סוף סוף נייחל לה' אשר קרוב היום שיעשו כלם אגודה אחת לעבדו שכם אחד, מאחר שבעוה"ר כבר נתקיימה נבואתו של אוריה וד"ל, איך שיהיה — כנגע נראה לי ולא נגע“.

ובמאמר (ק"ז פ' חקת) בא הענין לידי בטוי יתר. עומד הוא על דברי הגמרא (חולין ס"ב) היא איה היא דיה, ולמה נקרא שמה ראה, שרואה ביותר. עומדת בחו"ל ורואה נבלות בארץ ישראל, ואומר: „לעמוד בחוץ לארץ ושלא לפגוע אף באצבע קטנה בשביל ארץ ישראל ולראות נבלה שמה „להיות ממבקרי מומין, סימן טומאה הוא“...“

ומליט את זה ברעיון יפה של פרה אדומה, זאת חקת התורה פרה אלו ישראל, שכמו אצל פרה אדומה, נסתר לנו מהבין, איך אפשר שהיא תטמא כל העוסקים בה ח"ו? אלא מוכרחים אנו לומר: „זאת חקת“ חוקה היא ואין לנו רשות להרהר אחריה, אף שאי אפשר למצא מענה, בכל זאת להעיו לומר: מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה, ז"א: לבוא ולומר: אין כהיום הזה מצוה בישוב א"י וגם בהחזקתה, ח"ו כדבר הזה ואין לך רשות להרהר אחריה, ובפרט לשמוע ממוציאי הדבה, שאומרים (בשמחה רבה) כדי להצדיק את עצמם על עזיבתם את הארץ, אשר הארץ נשחתה היא, וכמו המרגלים בשעתם, אומרים הם כי חזק הוא ממנו, וכמאמרם ז"ל (סוטה ל"ה ע"א) שאמרו אין בעל הבית יכול להוציא כליו משם, כביכול, והם האומרים שהיהדות שמה פוחתת והולכת, ובעל הבית יפסיד את כל המוכא שם, אל תשמע להם! זאת חקת התורה אין לך רשות להרהר אחריה, בדברים כאלה אל תשמע להם!

„ויקחו אליך“ ובמדרש „לך אני מגלה“ טעמי פרה, ולאחרים חוקה, אם אתה שואל, לך אני מגלה, כי מי שסבל והקריב את עצמו אותו ואת כל אשר לו בשביל ישראל, מי שאמר „מחני נא מספרך“, בשביל אהבתן של ישראל, לך אני מגלה, לך אני נותן רשות לשאול, כי אין אתה מתכוון בשאלה גופא לשם שאלה, אלא לידע ולמצא זכות, לטהר את ישראל... אבל לאחרים חוקה. ופונה לאלה הבורחים הבותרים להם ארצות העממים, אשר גזרו טומאה על אוירם, שיתנו אל לבם למשנה ערוכה: (פרה פ"י) קלל של חטאת שהוא כלי חרס ויש בו מי חטאת שנגע הקלל על גבי שרץ, הגם שכלי חרס אינו מטמא מגבו, עכ"ז חכמים מטמאים, כיון דכתיב והניח

מחוץ למחנה במקום טהור, המקום צריך להיות טהור... זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל, אומר: "כי שם בא"י איך שיהיה הלא המקום טהור, והמקור קדוש וטהור וכשיעזור ה', ויערה רוח ממרום לנטותם לתחיה ויתמו חטאים מן הארץ חטאים דייקא, הלא אז יהיה החוט המשולש תוכם וגבם ואוירם הכל טהור וקדוש, ואז לעולם לא ינתק". ועם פנייתו גם לבונים, שיחדלו ממעשיהם הנלוזים שעליהם נאמר: "ואסף איש טהור" ז"א: שגם האוסף והמקבץ צריך להיות טהור, אומר: "וטוב ליתן לב לטעמו של ר' משה הדרשן: "תבא האם ותקנח צואת בנה". אמת היא אשר הבנים, אלה הבונים, צריכים קנוח והסרה מדרכם, אלא על האם לא לברוח, אלא תבוא דייקא, ואז תקנח ותכפר, וטר עונך וחטאתך תכופר"... דברים כדרכנות. וברוח זה מוסיף במאמר (ח' פרשת לך) בשם "סגולת הארץ" בדברו על הפרשיות המדברות מאברהם יצחק ויעקב, שהן סימנים לבנים אומר: לכן יש לומר גם כן שזה מה שאמרו (סוטה ד' י"א) שכס מקום מוכן לפורעניות, שם עינו את דינה, שם קלקלו השבטים, שם נחלקה מלכות בית דוד, ועל כן הכובש הראשון כבש דרך גם בזה, שאף שיקלקלו ויפגמו בקדושת הארץ (כמו שרואים בעוונותינו הרבים). מכל מקום אוירה דא"י ישאר בקדושתו, ויהיה קבוע וקים. וכאן בא הבטוי לשון "ויעבור בארץ" כלומר: את זה העביר בהעברה קלה, כי הקדושה היא בעומק ובזכותה, יחזרו סוף סוף למוטב, כי בארץ ישראל "מקום אשר ה' אלקיך דורש אותה" מקום שנתקדש קדושת עצם, שם יכול האדם לעמוד על משמרתו משמרת הקודש, אף בין אנשים כאלו שעושים מעשה שכס, ואף בעת שהכנעני או בארץ ועושים מעשה כנעני... כי הקדושה היא כל כך חזקה ומושרשת, שלא די שאינה מתקלקלת ח"ו; רק "תתאה גבר", והיא בוקעת ועולה, וסוף סוף תמלא הארץ דעה, וע"כ בנה אברהם מזבח לה' הנראה אליו, אף בעת שהכנעני או בארץ... והכל עולה בקנה אחת, בהשקפתו הבהירה והנאמנה, כלפי מוציאי הרבה על ארץ חמדה ועל בורחיה ויורדיה, הנובעת מתוך להט האהבה ויקוד החבה לציון ולמקראיה, ותיתי לו!

ה

פרשה מיוחדת לעצמה מהוה דברי ההלכה המפורים פה ושם בשלשלת הספרים הללו, אמנם היתה מכוונת המחבר בהוצאת הספרים לאור, להושיט לנו בקנה את מבחר דרשותיו ורעיונותיו באגדה, במטרה למשוך לב הקהל, להדריכו על מבועי התורה והיראה, ולהוציא יקר מזולל, כפי שמתבאר מהקדמותיו, אולם העניק לנו המחבר עם זה, כמה מגרגירי הלכה, מתוך אוצר חידושיו בהלכה, וכן שו"ת כנעניני עגונות, או"ה ועוד, כפי עדות ידידי המנוח הרב יעקב חיים ליכטנשטיין ז"ל, במכתבו הנדפס בתוך הספר.

ישנם קטעים מיוחדים בדברי הלכה הדנים בקצרה ובאופן תמציתי בענינים שונים וישנם דברי הלכה המשולבים בדברי אגדה בתוך דוגמאות בביסוס הרעיונות והחידושים בדברי אגדה.

ולדוגמא: (א) בפ' משפטים (ס' ס"ו) עומד על קושיית ב"י על הטור (ח"מ סימן ת"כ) האומר, ואפילו הכה עבד כנעני של חבירו לוקה, שהרי הוא חייב במצוות, וכן כתב הרמב"ם (בפ"ט מהל' סנהדרין), דלמה הצריך שיהיה העבד דוקא של אחרים דאפילו אם הוא שלו למה לא יתחייב מלקות על ההכאה (שאינו בה שוה

פרוטת), שאעפ"י שהוא עבדו כיון שהוא חייב במצוות לא ניתן לו רשות להכותו, וראה בב"ח וסמ"ע שם ביישוב דברי הטור, וראה בשבות יעקב (ס' קפ"א). ומיישב את זה בטוב טעם לפי מה שאמר האדמו"ר מקוצק זצ"ל בטעמא דהכה את עבדו ומת תחת ידו נקום ינקם, הלא שורת ההגיון נותנת שיהא פטור גם כשמת תחת ידו, הואיל ועבדו הוא, כשורו וחמורו כפירש"י. ואמר האדמו"ר הנ"ל, לפי מה שאמרו: המפקיר עבדו יצא לחירות (גיטין מ') והסברה בזה כי תיכף בעת שסילק בעלותו ממנו, אז זכה העבד מיד בעצמו בראשונה. וע"כ יוצא לחירות. ולכן כשמת תח"י הרי מתברר שהפקירו ואי"צ אותו ונמצא שכן חורין הרג וע"כ נקם ינקם. משא"כ כשיעמוד יום או יומים הוברר הדבר, שלא הפקירו, ע"כ שפיר אמרינן כי כספו הוא ופטור. ולפי סברא זו הקושיא הנ"ל מסולקת, שהרי בהכאה זו, שהכה את עבדו לא אפקריה, וזה עדיין קנין כספו א"כ לא חייב, ורק בהכה עבדו של חברו חייב, שאינו קנין כספו. ודבר זה מסתבר. ב) בפרשת בלק (קכ"ג) מיישב יפה את הסתירה ברמב"ם (בפ"ב הל' קריאת שמע ה"ג) הפוסק: ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא חוזר וקורא (וכן הוא בש"ע או"ח סימן ס"ז סעיף א'), ובהל' תפלה (פ"י ה"ו) אומר: מי שנסתפק לו אם התפלל אם לא התפלל אינו חוזר ומתפלל, אלא אם כן מתפלל על דעת שהיא נדבה, וקשה הלא הרמב"ם סובר שתפלה היא דאורייתא (ראה רמב"ם בהל' תפלה פ"א ה"א) ולפי זה צריך שיהיה דינה גם כן כמו קריאת שמע?

ומיישב את זה בסברה הגיונית, דקריאת שמע יש לה דין אחר, אחרי שכל ענינה היא קבלת עול מלכות שמים, ועול מצוות, ואם נסתפק אם קרא או לא, הרי נעלם מזכרונו לגמרי עול מלכות שמים, לפיכך צריך לחזור ולקרא, משא"כ בתפלה. ג) בפרשת אמור (מ' צ"ט) מפלפל יפה בענין עובר לעשייתן במילה, שהאב צריך לברך תיכף אחר החיתוך לפני הפריעה, ומסביר, שאם כי שזה לא קודם המילה אבל העיקר הוא התכיפות למצוה במשך עשייתה, שלפיכך מודגשת המלה „עובר לעשייתן" ולא „קודם לעשייתן", וכדברי התשב"ץ, (ח"ב תשובה רע"ז) האומר בזה"ל: דע כי השורש בזה הוא שכל המצוות כולן מברך עליהם עובר לעשייתן כלומר: קודם לעשייתן, ומשום כך אמר לישנא דעובר ולא קודם, לפי שאם היה אומר קודם, היה משמע קודם הרבה, אבל לשון עובר משמע קדימה בסמוך, כמו ויעבור את הכושי עי"ש וזה בנין אב לענין עובר לעשייתן בכל המקומות, עי"ש באריכות.

כן מפלפל יפה (מ' ק"ג) בפלוגתא דר' ישמעאל ורבי עקיבא בפירושו של „ואני אברכם" אי קאי על ישראל או שמוסב על הכהנים, ומבאר שזה תלוי בפלוגתא דתנאי „אי שבט לוי איקרי עם, או לא יעו"ש, וראה עוד (במאמר ק"מ פ' מטות) המפלפל בענין נדרים „ואין שלית לדבר עבירה" יעו"ש.

וכן (במאמר קע"ז) מפלפל בענין שני מתירין מסביב לקושייתו של הגאון ר"י אנגל ז"ל דלמה אצל גר, שאינו גר עד שימול ויטבול, הלא במקום שיש ב' מתירין מעלין זה בלא זה? (עי' יבמות ק"ד ומנחות ע"ט). ויש להעיר על זה, בדברי התוס' ישנים ביבמות (מ"ח ע"ב) דאפילו לא הספיק למול, רק שדעתו להתגייר מצוה לשבות את השבת, רואים אנו שיש לו לפעמים דין ישראל אף שלא עשה שניהם, מילה וטבילה, וראה עוד בתשובת רעק"א (ס' מ"א) דגר שנתגייר אף

שלא טבל מותר ללמדו תורה ועי' „בקול מבושר“ (ס' כ"ג) „דובב מישרים“ (סימן ז')
„ומאזנים למשפט“ (ס' כ') ויש להאריך בזה ואין כאן המקום, וראה עוד במאמר
(קצ"ז) בענין חנוכה ובמאמרים (ק"כ קכ"א) ועוד. וכן בעניני הלכה המשולבים
בעניני אגדה ראה במאמרים (קס"ב קפ"ה ועוד) המבססים ומבהרים את דברי
האגדה, בצורה הולמת ויפה מאד.

* *

בספרים אלה נוסף לאוצרנו התורני רכוש גדול וענקי, שישמשו למקור לא
אכזב ונאמן לשפע של רעיונות, מחשבות, השקפות, חידושים לכל דורשי תורה,
רבנים, דרשנים ונואמים, ובלי שפת חנף, יש להדגיש כדברי הרב ליכטנשטיין ז"ל
במאמרו, כי לא בא עדיין כבושם הזה בימינו, בשדה הספרות הדרשנית. ברכתנו
נתונה ושלוחה למחבר דנן, שיוסיף אומץ וכת, לעמוד על משמרתו משמרת הקודש,
ולהוסיף נדבכים נוספים, בבנין הפאר הזה, יוסיף לקח בהפצת מעיינותיו המפכים
חוצה, ויזכה לעלות לארצנו משאת נפשו ויקוד שאיפתו, כמהותו וטבעו באהבת הארץ,
ועינינו תחזינה בגאולתנו השלמה והקרובה.

כה לחי!